

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILDA
İSTANBUL'DA FİNANSAL HAYAT

Yüksek Lisans Tezi

GÖKHAN YILMAZ

Danışman: PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

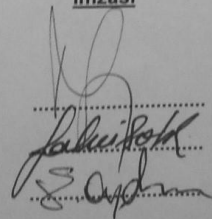
Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
GÖKHAN YILMAZ'ın AHKAM DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILDA İSTANBUL'DA
FİNANSAL HAYAT adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009 tarih
ve 2009-12/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 02.09.2009
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
- 2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ. DR. FAHRİ SOLAK
- 3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ. DR. ERKAN AYDIN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLolar LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
1.AHKÂM DEFTERLERİ	
1.1 Divan-ı Hümayun	4
1.2 Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri	8
1.2.1 İstanbul Ahkâm Defterleri	9
1.3 XVIII. Yüzyılda İstanbul Coğrafi Sınırları	10
2.HÜKÜMLERİN ANALİZ EDİLMESİ	
2.1 Hükümlerin Kazalara Göre Değerlendirilmesi	12
2.1.1 Haslar Kazasına Ait Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı	12
2.1.2. Galata Kazasına Ait Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı	13
2.1.3 Üsküdar Kazasına Ait Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı	14
2.2 Hükümlerin Tarafların Dini İnançlarına Göre Değerlendirilmesi	14
2.3 Hükümlerin Müracaat Edenlere Göre Değerlendirilmesi	16
2.4 Hükümlerin Şikâyet Edilenlere Göre Değerlendirilmesi	16
2.5 Hükümlerin Başvurulan Yıllara Göre Değerlendirilmesi	17
3. HÜKÜMLERİN İHTİLAFLARA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	
3.1 Borç-Alacak, Kredi	18
3.1.1 Adi Borç-Alacak İhtilafları	18
3.1.2 Alım Satımdan Doğan Borç Alacak İhtilafları	19
3.1.3 Ortaklar Arasındaki Borç Alacak İhtilafları	22

3.1.4 Vekâleten İş Görmeden Doğan Borç Alacak İhtilafları.....	25
3.1.5 Boşanma, Mihr vb. Sebeplerden Doğan Borç Alacak İhtilafları.....	27
3.1.6 Para İstikrazı, Murabaha İle İlgili İhtilaflar.....	28
3.1.7 İcareden (Kiralama Ve İş Akdi) Doğan Borç Alacak İhtilafları.....	32
3.2 Borç-Alacak, Hibe İle İlgili Hukuki Muameleler	
3.2.1 Borç Temessükü.....	35
3.2.2 Şufa Hakkı.....	38
3.2.3 Hibe.....	40
3.2.4 Sulh Bedeli.....	41
3.2.5 Rehinli Borç Alacak.....	42
3.2.6 Kefil.....	45
3.2.7 İbra.....	47
3.3 Borç-Alacak Tahsili, İflas, İade	
3.3.1 Borcun Taksitlendirilerek Ödettirilmesi.....	49
3.3.2 Borçlunun Mallarının Tespiti, Zaptı Ve Satılarak Alacağın Tahsil Edilmesi.....	50
3.3.3 Haksız Yere Çeşitli Sebeplerle Alınan Paranın İade Edilmesi.....	52
3.4 Vergi İhtilafları	
3.4.1 Vergi Toplanması.....	53
3.4.2 Vergi Ödememe.....	54
3.4.3 Kanunsuz, Haksız Vergi ve Para Toplanması.....	55
3.4.4 Vergi Muafiyeti.....	57
3.5 İltizam.....	58
3.5.1 Mukataanın İltizama Verilmesi, Mukataa Gelirleri, Mültezimin Görevden Alınması.....	59
3.5.2 Mukataa Sahibi İle Mültezim Arasında Toplanan Vergi Hususundaki İhtilaflar.....	60
4. SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA.....	65

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Hükümlerin Kazalara Göre Dağılımı.....	12
Tablo 2 : Haslar Kazasındaki Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı.....	13
Tablo 3 : Galata Kazasındaki Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı.....	13
Tablo 4 : Üsküdar Kazasındaki Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı.....	14
Tablo 5 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Başvuruda Bulunanların Dini Yapısı.....	15
Tablo 6 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki İhtilafların Dini Olarak Tarafları.....	15
Tablo 7 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Müracaatta Bulunanların Sosyal Konumları.....	16
Tablo 8 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Şikâyet Edilenlerin Sosyal Konumları.....	17
Tablo 9 : 1742–1799 Yılları Arasında Finansal Durumla İlgili Verilen Hüküm Sayıları(10’ar Yıllık Seriler Halinde).....	17
Tablo 10 : 1742–1799 Yılları Arasında Finansal Durum İle Verilen Hüküm Sayıları.....	18
Tablo 11 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Adi Borç-Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini.....	19
Tablo 12 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Alım Satımdan Doğan Borç-Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini	22
Tablo 13 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Vekâleten İş Görmeden Doğan Borç-Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini.....	27
Tablo 14 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Para İstikrazı, Murabaha İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini.....	32
Tablo 15 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde İcareden Doğan İhtilaflarda Tarafların Dini	35

Tablo 16 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Borç Temessükü İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini.....	38
Tablo 17 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Rehinli Borç Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini	44
Tablo 18 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Kefil İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini	46
Tablo 19 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde İbra İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini	49
Tablo 20 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Borcun Taksitlendirilerek Ödettirilmesi İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini.....	50
Tablo 21 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Borçlunun Mallarının Tesbiti,Zaptı Ve Satılarak Alacağın Tahsil Edilmesi İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini.....	52
Tablo 22 : XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Haksız Yere Çeşitli Sebeplerle Alınan Paranın İade Edilmesi İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini.....	53

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
<i>DİA</i>	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>İA</i>	İstanbul Ahkâm
<i>İBB</i>	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
<i>md.</i>	maddesi
<i>ŞİA</i>	Şamil İslam Ansiklopedisi
<i>top.</i>	toplam
<i>vb.</i>	ve benzeri
<i>yy.</i>	yüzyıl

ÖZET

Ahkâm Defterleri; bizlere yazıldığı bölgenin demografik yapısı, yerleşim yerleri, toplumun finansal ve diğer sorunları ile birlikte kendi arasındaki ilişkileri, iktisadi yapı, esnafın durumu gibi konularda bilgiler vermektedir.

Tezimiz üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde; ahkâm defterleri ve bu hükümlerin çıktığı merci olan divan-ı hümayun hakkındaki bilgiden sonra 18.yüzyılda İstanbul'un coğrafi sınırları ve kazaları hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

İkinci bölüm olan hükümlerin analiz edilmesi başlığı altında; hükümlerin kazalara, dini inanç esaslarına, müracaat edenlere, şikâyet edilenlere ve başvuru yıllara göre değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde daha çok veriler analiz edilmiş ve sayısal sonuçlar verilmiştir. Hükümlerin yıllara göre dağılımını gösteren tablolar oluşturularak; hükümler ile müracaat yılları arasında dönemsel bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise hükümler ihtilaflara göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hükümler öncelikle finansal ilişkilerin temelini oluşturan borç, alacak, kredi ekseninde incelenirken; devamında ise finansal ilişkilerde ortaya çıkan hukuki muameleler, alacağın tahsili, iflas, vergi ihtilafları ve iltizam konuları alt başlıklar halinde incelenmeye çalışılmıştır. Alt başlıkların içeriklerinde ise anlaşmazlık türü ile ilgili kavramsal açıklamayla birlikte anlaşmazlığın tarafları, inançları, şikayetçi ve şikayet edilen tarafların konumları ve sonrasında ise anlaşmazlığın meydana geldiği kaza ve nahiyelerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahkam Defterleri, Divan-ı Hümayun, İstanbul, 18.yüzyıl, Vekalet, Murabaha, Şüfa Hakkı , İltizam, Rehin, Kefil.

ABSTRACT

Record of provisions written us the region's demographic structure, settlements, financial and other problems of society and relationships, economic structures, provides information on issues such as the status of trades are.

Our thesis is composed of three sections. In the first section; records of provisions ,Imperial Council and Istanbul about geographical boundaries information is given.

Provisions have been made in the second part analyzes. In the analysis, religious faith principles, the plaintiff and the defendant were evaluated. Provisions were analyzed and numerical results were given. The annual number of terms tables showing was created.

In the third section were evaluated according to the provisions conflict. Provisions; debt, receivables, credit, legal transactions in financial relations, collection, bankruptcy, tax disputes as examined.

Keywords: Records of provisions, Imperial Council, Istanbul, 18. Century, Representation, Usury, Pre-emption, İltizam, Pledge, Guarantor.

ÖNSÖZ

Ülkemizde son dönemde özellikle Avrupa Birliği süreciyle birlikte başlayan demokratikleşme çabaları, tarihimize baktığımız zaman üzerinde yaşadığımız topraklardaki seleflerimizin bizlerden asırlar önce çözdükleri problemleri bizim hala çözemediğimizi ve sıkıntılarımızı aşamadığımızı göstermektedir. İncelediğimiz Ahkam defterlerindeki hükümler, Osmanlı tebaasının Müslim ve Gayrimüslim gibi aslında ayrı iki ayrı dinin ve medeniyetinin insanların bile doğru değerler ile idare edilmeleri halinde huzur ve mutuluk içerisinde nasıl yaşayabildiklerini göstermektedir.

Bu çalışma konusunu seçmemi sağlayan ve değerli görüşleri ile her zaman yol gösteren çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'na ve evdeki sorumluluklarımı kimi zaman kendi üzerine alarak bana yardımcı olan Eşime , ayrıca yatırmayı unuttuğumuz harç sonucu silinen kaydımız ile biten öğrenciliğimizi hukuki süreçle yeniden başlatan sınıf arkadaşım ve dostum Avukat Ömer Faruk Özsu'ya teşekkür ederim.

İstanbul, 2009

Gökhan Yılmaz

GİRİŞ

Bu tez; Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan İstanbul Ahkâm Defterlerinde 1742–1799 yılları arasındaki yer alan finansal ilişkileri ilgilendiren 1088 adet hüküm kaydının incelenmesiyle hazırlanmıştır. Ahkâm defterleri 1742’de tutulmaya başlanmış olması hasebiyle bu tarihten 1800’e kadar olan kısım taranmış ve bu tarama bizzat belgelerin kendilerinden değil İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından transkribe edilerek yayınlanan *İstanbul Ahkâm Defterleri Finans Tarihi (1742–1787)*¹ adlı basılmış kitap ile birlikte, yayına hazır olup da henüz basılmamış olan 1744–1810 tarihleri arası hükümleri içine alan *İstanbul Ahkâm Defterleri Finans Tarihi 2* ve 1766–1844 tarihleri arası hükümleri içine alan *İstanbul Ahkâm Defterleri Finans Tarihi 3* adlı çalışmalardır.

Tezimizi özellikle birincil kaynakları kullanarak hazırlamaya çalışmamızın yanında; çalışmamızın hazırlık aşamasında ahkâm defterleriyle ilgili hazırlanmış tezler incelenerek konunun işlenişi ve izlenen yöntemler hakkında bilgiler toplanmaya çalışılmıştır.

Tezimizde sunulan bilgiler XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumundaki finansal hayat ile ilgili ilişkileri ortaya koyma iddiasından ziyade, belli sayıda hükümden çıkarılan bilgilerin tasnif edilerek ileride yapılacak çalışmalara alt yapı hazırlanması amacındadır.

Ahkâm defterleri kayıtlarından incelediğimiz dönemle ve finansal yapı ile ilgili olan 1088 adet kayıt, teker teker incelenerek hükümler; Microsoft Excel’de oluşturulan veri tablosuna aktarılarak; verilerin doğru değerlendirilmesini sağlayacak bir düzenek oluşturulmuş ve tüm sonuçlar bu tablo üzerinden üretilmiştir.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul Ahkâm Defterleri serisinden kronolojik ve konu tasnifli ilk on bir defteri 1742–1787 tarihleri arası hükümleri içine alan eser, *İstanbul Ahkâm Defterleri Finans Tarihi (1742–1787)*, İstanbul Külliyyatı VI, Ahmet Kal, İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1998.

Hazırlanan Excel tablomuz; ihtilafın gerekleştigi kaza ve nahiyelere gore, hukmlerin tezimizdeki konu başlıklarına gore, ihtilafın kısa bir özetine gore, şikyette bulunan ve bulunulan taraflara gore, şikyette bulunan ve bulunulan tarafların dinine gore, ihtilafın gerekleştigi tarihe gore olmak üzere bölümlendirilmiştir.

Tezimiz  bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde; ahkâm defterleri ve bu hükümlerin çıktığı merci olan divan-ı hümayun hakkında bilgi verildikten sonra İstanbul'un coğrafi sınırları ve kazaları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin ikinci bölümü olan hükümlerin analiz edilmesi başlığı zatında hükümlerin kazalara, dini inanç esaslarına, müracaat edenlere, şikâyet edilenlere ve başvurulan yıllara gore değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde daha çok veriler analiz edilmiş sayısal sonuçlar verilmiştir. Tezimizde hükümlerin yıllara gore dağılımını gösteren tablolar oluşturulmuştur. Yıllara gore oluşturulan tablolarda hükümler onar yıllık gruplandırmaya tabi tutularak; hükümler ile müracaat yılları arasında dönemsel bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Tezimin son bölümü olan üçüncü bölümde ise hükümler ihtilaflara gore değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hükümler öncelikle finansal ilişkilerin temelini oluşturan borç, alacak, kredi ekseninde incelenirken; devamında ise finansal ilişkilerde ortaya çıkan hukuki muameleler, alacağın tahsili, iflas, vergi ihtilafları ve iltizam konuları alt başlıklar halinde incelenmeye çalışılmıştır.

Konular incelenirken ihtilafların daha iyi anlaşılması için konuyu tanımlamaya yönelik bilgiler, konunun girişinde verilmeye çalışılmış ve bu bilgiler ansiklopedik bilgi olunmasına dikkat edilmiştir. Daha sonrasında ise taraflar arasında ortaya çıkan ihtilaflar konu başlığına gore değerlendirilmiş ve ihtilafların konu ile ilgili kısmı dipnotlarda verilmiştir.

Hükümlerin değerlendirilmesinde tarafların dini yapısı incelenmeye çalışılmıştır. Tarafların dini inanışları incelenirken aynı din mensuplarının kendi aralarındaki anlaşmazlıkları belirtilmeye çalışıldığı gibi, diğer din mensuplarıyla ilişkileri de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte hükümlerdeki borçlu ve alacaklı taraflar dini olarak da ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır. Böylelikle toplumun

ana unsurları olan milliyetler ve dini inanışların toplum yapısı üzerindeki etkileri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Konu içerisinde tarafların dini inançlarına ait bilgiler ayrıca tablolaştırılarak konunun daha iyi anlaşılması amaçlanılmıştır.

Konu içeriklerinin son bölümünde ihtilafların meydana geldiği kaza ve nahiyeler hakkında bilgiler verilmiştir.

Ahkâm defterlerine dayanarak verilen bilgiler için dipnot verilirken önce ahkâm defteri numarası sonra da hüküm numarası taksim işaretiyle ayrılarak yazıldı. Birden fazla hükme atıf yapılması halinde hüküm numaraları virgülle ayrıldı. Atıf yapılan hükümler aynı defterde yer alıyorsa defter numarası bir kere yazılıp taksim işareti konulduktan sonra ilgili hükümlerin numaraları düz çizgiyle ayrılarak yazıldı.

1. AHKÂM DEFTERLERİ

1.1 Divan-I Hümayun

Ahkâm defterlerindeki hükümlerin Osmanlı adalet sistemindeki yerini anlayabilmek için öncelikle bu hükümlerin çıktığı makam olan Divan-ı Hümayun'u tanımak bizlere daha fazla katkıda bulunacaktır.

“Padişah divanı” anlamına da gelen Divan-ı Hümayun sıkı bir merkezîyetçilikle yönetilen Osmanlı Devleti'nde merkezdeki en önemli işleri gören makam sahiplerinden oluşur ve padişah adına karar verirdi. Osmanlı Devleti'nde birer karar organı olarak çalışan çeşitli divanlar vardı. Bunların en önemlisi, padişahın bulunduğu yerde onun adına toplanan Divan-ı Hümayun idi.

Hiçbir İslam devletinde Divan-ı Hümayun ayarında bir kurul-organ yoktu. Bunun sebebi, Türklerin daha İslamiyet'i kabul etmeden önce devlet işlerini görüştükleri kurullara sahip olmalarıydı. Bu sağlam divan geleneği Türk-İslam devletlerinde de devam ederek gelişme göstermiş, özellikle II. Murat döneminde Divanı Hümayun vasfını kazanmaya başlamıştır. Edirne'de kurulan bu divana bazen padişah başkanlık eder ve belirli teşkilat kuralları uygulanırdı.

Divan-ı Hümayun tam gelişmiş seklini Fatih Sultan Mehmet zamanında almaya başladı. Fatih'e atfedilen ünlü kanunname bir çeşit anayasa düzeni kurmuş, devletin belli başlı makamlarını, bu arada Divan-ı Hümayun'u da düzenlemiştir. Fatih'in getirdiği en büyük yenilik ise divanda padişahın başkanlığının kesinlikle kaldırılması ve bu işin veziriazama bırakılmasıdır.²

XVI. yüzyıl başlarından itibaren Divan-ı Hümayun devlet içinde padişahın sonra en önemli yeri aldı, bu durum XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürdü. O dönemlerden başlayarak Divan-ı Hümayunun yetkileri yavaş yavaş veziriazamın divanına geçmeye başladı. Divan-ı Hümayun arada bir canlanmasına rağmen XVIII. yüzyıl ortalarında veziriazamın dairesinin her bakımdan gelişmesi sebebiyle bir

² Ahmet Mumcu, “*Divan-ı Hümayun*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IX İstanbul, 1994, s. 430.

merasim ve gösteriş yeri durumuna düşmeye başladı. II. Mahmud'un merkez teşkilatındaki büyük reformu, hem bir sembol durumuna düşmüş Divan-ı Hümayunun hem de veziriazam divanının sonu oldu ve kabine sistemine geçildi. Ancak Divan-ı Hümayun bir gösteriş ve teşrifat aracı olarak hiçbir hukuki ve siyasi fonksiyonu bulunmadan devletin sonuna kadar korundu.

Fonksiyonunu kaybetmediği devirlerde Divan-ı Hümayunun asli üyeleri veziriazam, sayıları genellikle üçle yedi arasında değişen Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nişancı, Rumeli ve Anadolu defterdarlarından teşekkül ediyordu. Ayrıca İstanbul'da bulunduğu sırada Rumeli beylerbeyi de divan üyeleri arasında yer alırdı. Vezirlik rütbesine yükseldikten sonra yeniçeri ağası ile kaptan-ı derya da asli üye olurlardı. Üye olmamakla birlikte toplantıları yönlendiren önemli yardımcı ise reisülküttap idi. Ayrıca tezkereciler, çavuş başı ve daha alt düzeyde görevliler de vardı. Üye ve yardımcı olmamakla birlikte hükümet merkezinde bir iş için bulunan vezir rütbesindeki yöneticilerle azledilmiş Beylerbeyileri de toplantılara katılmak zorunda idiler. Sadece divan üyesi olarak çalışan, belli görevleri olmayıp gerektiği vakit bazı işlerle uğraşan Kubbealtı vezirleriyle özellikle örfi hukuku çok iyi bilen nişancı bu yapıyı tamamlamaktaydı. Merkez teşkilatının en önemli birimlerinin amirleri üye oldukları halde belli bir idari veya adli görevi bulunmayan şeyhülislam Divan-ı Hümayun üyesi değildi. Divan-ı Hümayun kalemleri denilen birimler kararları yazmak, göndermek, saklamak gibi önemli işleri gören ayrı bir bürokratik teşkilat mevcuttu.

Divan-ı Hümayun çok sıkı teşrifat kurallarına uyularak toplanır, toplantılar padişahın bulunduğu yerde yapılırdı. Hükümdarlar genellikle İstanbul'da oturduklarından Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan ve Harem Dairesi'ne bitişik olan ünlü Kubbealtı klasikleşmiş toplantı yeriydi.³

Divan-ı Hümayun XVI. Yüzyılda haftada bazen dört, bazen beş gün toplanırdı. XVII. yüzyıl başlarında toplantı sayısı haftada ikiye inmiş, XVIII. yüzyıl başından

³ Mumcu, "Divan-ı Hümayun", DİA, s. 431.

sonra ise iyice azalmıştı. Toplantı sabah namazından sonra başlar normal şartlarda öğle ezanına kadar sürerdi.

Toplantı gündemini reisülküttab hazırlar, ilk önce siyasi ve idari konular görüşülürdü. Bir yüksek mahkeme şeklinde çalışan divanda padişahın onayına sunulması gerekmeyen işler hakkında hemen karar verilir ve hazırlanan karar müsveddeleri temize çekilmek üzere nişancıya teslim edilirdi. Nişancı da padişah tuğrası çekili fermanı hazırlar veya hazırlatırdı. Böylece idari, siyasi veya adli bir konuda padişah adına karar verilmiş olurdu. Ancak divan üyeleri bazı konuları padişaha arz etmeden kesinleştirmezlerdi. Bu işleme “arza çıkmak” denirdi. Toplantı bitince üyeler sıra ile padişah huzuruna çıkıp görüşülen işler hakkında bilgi verirlerdi. Padişah bu görüşleri onaylarsa kararlar kesinleşmiş sayılırdı.

Divan-ı Hümayunun idari ve siyasi yetkileri yanında adli işlerde de yetkiliydi. Divana yaş, din, dil, cinsiyet farkı kesinlikle gözetilmeksizin herkes yazı ile veya bizzat başvurabilirdi. Üyeler bütün şikâyetleri dinlemek zorundaydılar. İslam hukukunda temyiz kavramı olmadığı, kadının verdiği hüküm kesin sayıldığı halde burada kadıların hükümleri de incelenir, haksız görülenler bozulur ve yeniden hüküm vermesi için kadıya gönderilirdi. Şeriat dışı örfi konularda ise nişancı ile veziriazam ve diğer vezirler karar verirlerdi.

Divan-ı Hümayun’un yürütme ve yasamanın yanı sıra yargı sahasında da en üst merci olduğu görülmektedir. Divan-ı Hümayun bazı davalarda bidayeten yargılama ve kesin hüküm verme makamı olduğu gibi bazı davalarda istinafen bakma ve karar düzeltme makamıdır.⁴

Divan-ı Hümayun’da şerri ve örfi her türlü davalar görülmektedir. Bu davalar içinde sayıca en fazla tutanı örfi davalardır. Bu tür davalar arasında özellikle ehli örf; örfi cezalar verilmesi konuları ağırlık taşımaktadır. Ehli örf şerri cezalar tertibi de Divan-ı Hümayunda olmaktadır. Ehli örf dışındaki kimselerin şerri konulardaki davaları da bazen Divan-ı Hümayun da görülebilir. Gene reayaya örfi cezalar verildiği de Divan-ı Hümayun kayıtlarından anlaşılıyor. Kadıların bazı örfi konularda yetkisiz oldukları

⁴ Mumcu, “*Divan-ı Hümayun*”, DİA, s. 431.

doğaldır. Ancak şerri konularda bazı kadıların türlü bölgesel nedenlerle bazı kişileri yargılayamadıkları ve kararı Divan-ı Hümayun'a bırakmak istedikleri düşünülebilir.

Divan-ı Hümayunun kadı mahkemelerini atlayarak dava görmesi özellikle zimmî din adamlarının ve bazı başka zimmî reayanın yargı işlerinde pek belirgin olarak göze çarpmaktadır.

Özellikle zimmîlerin hukuksal güvenceden yararlanmalarına dikkat edilmiştir. Öyle denilebilir ki bu bakımdan Müslüman reaya ile aralarında gerçek bir eşitlik vardır. Devlet zimmîlerin şeriat alanındaki hukuksal çekişmelerinin yersel kadı mahkemelerinde değil, çoğu kez doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun da çözümlenmesini istemiştir. Divan-ı Hümayun'un güçsüzleştiği zamanlarda pek çok zimmî din adamlarına karşı ileri sürülen iddiaların eğer şerri işlerse yerel mahkemelerde değil "veziriazam, vezirler ve kadı askerler önünde Divan-ı Hümayun'da" bakılması konusunda pek çok ferman çıkarılmıştır. Kanımıza göre XVIII. yüzyıl ortalarından başlayan bu fermanlardaki Divan-ı Hümayun deyimini veziri azam divanı olarak anlamak gerekir.

Divan toplantıları padişahın sarayında yapılırdı. Padişah toplantı salonuna açılan kafesli bir pencere ardından istediği zaman görüşmeleri dinleyebilirdi. Buda üyelerin son derece adaletli, temkinli karar vermelerini sağlardı. Bu sebeple Divan-ı Hümayun herkesin rahatlıkla başvurduğu örnek bir kurul organıdır.

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayun'dan başka divanlarda vardı. Veziriazam divanı yanında Cuma günleri yine onun konağında toplanan ve şerri davalarla uğraşan, bundan dolayı sadece kazaskerlerin katıldığı Cuma divanı, yine buna benzer nitelikte Çarşamba divanı en önemli diğer kurul organlardandır. Her makam sahibi de ayrıca kendi dairesinde divan kurardı. Eyaletlerde de valinin başkanlığında toplanan, merkezdeki ikinci divanının küçük bir kopyası olan eyalet divanları çalışırdı.⁵

Divan-ı Hümayun devletin merkez örgütündeki ana bölümleri temsil eden baş görevlilerin toplandığı bir kurul olarak, padişahın tüm yetkilerinin bir arada bulunduğu

⁵ Mumcu, "Divan-ı Hümayun", DİA, s. 432.

üstün bir organ biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuzdur ki bu yetkili organın kararları ancak padişahın onayı ile yürürlüğe girebilir. Fakat bu Divan-ı Hümayun'un yetkilerini kullanmasına bir engel değildir. Divan-ı Hümayun yasama, yürütme ve yargı işlerinde padişahтан sonraki en yetkili organdır⁶.

1.2 Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri

Ahkâm defteri, Divan-ı Hümayun Şikâyet Kaleminden çıkan hükümlerin kaydına mahsus olan defterlere genel olarak verilen addır.⁷ *Ahkâm*, hükmün çoğulu olup burada “padişah buyruğu” anlamına gelmektedir. Osmanlılarda hükümler bizzat padişah tarafından ısdar edilmez, padişahın yetki verdiği makam veya bu makama bağlı daireler, onun adına hüküm verebilirlerdi. Bu bakımdan hükümler sadaret makamından veya defterdarlıktan çıkardı. Sadaret makamından çıkan hükümler daha ziyade ferman genel adını taşırdı. Bunların bir suretlerinin toplandığı defterlere *defatir-i umur-i muhimme*, *ahkâm-ı muhimme* veya kısaca *muhimme* adı verilirdi. Defterdarlıktan çıkan ahkâmın toplandığı defterlere ise *ahkâm-ı maliye* denilirdi.

Maliye ahkâmı vasfını taşımayan ve Divan-ı Hümayun'a ait olup daha ziyade XVII. yüzyılda görülen şikâyet defterleri serisi de *ahkâm-ı şikâyet defterleri* adını taşımaktadır. Ahkâm-ı şikâyet defterleri 1058–1229 (1648–1814) yılları arasında tutulmuştur ve tasnife açık 208 defterden ibarettir. Ayrıca 1155'ten (1742) itibaren eyaletlere göre ayrı defterler tanzim edilmiştir.

1649 yılına kadar bütün ferman, berat ve hükümler muhimme defterlerine kaydolanurken; bu tarihten itibaren yalnız devlete ait işler muhimme defterlerine yazılmış, şahsi davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar için şikâyet defterleri adı verilen ayrı defterler tutulmaya başlamıştır. 1742 yılından itibaren ise şikâyetler genellikle eyaletlere göre ayrı defterlere yazılmaya başlamıştır.⁸

Muhteva itibariyle Şikâyet Defterleri'nin devamı olan bu defterler eyaletlere göre tutulmuşlardır. Tarih olarak Şikâyet Defterleri'nden 104 sene sonra, hepsi (Mora

⁶ Mumcu, “*Divan-ı Hümayun*”, DİA, s. 432.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Haz. Yusuf İhsan Genç ve Diğerleri, İstanbul, 2000, s. 24.

⁸ Halil Sahillioğlu, “*Ahkam Defterleri*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul, 1994, s. 551.

defteri hariç) 1742 tarihinde başlayıp, II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmektedir.

Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir-Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Ozi -Silistre, Rumeli, Sivas, Sam-i Şerif ve Trabzon illerinin müstakil şikâyet defterleri mevcuttur. Konu olarak bu defterler, idari ve askeri yetkililerle ilgili şikâyetler, eşkıyanın soygunları, bir mahkeme kararına itiraz, borçlarla ilgili şikâyetler, köylünün toprak anlaşmazlıkları, tımarlı sipahinin vergiyi toplayamama şikâyetleri, esnaf şikâyetleri vb. gibi mevzularını içermektedir.

Osmanlı devlet sistemi adalet prensibi üzerine oluşturulmuştur. Bu adalet kavramı, halkın dilek ve şikâyetlerini icabında doğrudan padişaha sunabilmesi, onun emri ile isteklerinin yerine getirilmesi ve haksızlıkların giderilmesi ilkesine dayanıyordu. Bu temel anlayış Osmanlı idaresinde bir takım teşekküllere vücut vermiştir ki; Divan-ı Hümayun Şikâyet Kalemi bu teşekkülün en başta gelenidir. Adalet ve devlet mekanizmalarının en iyi şekilde işleminde halkın şikâyetlerinin rolü büyük olup, şikâyetin ana esprisi otokontrolün sağlanması idi. Merkezden verilen bir emrin görevlilerce en iyi şekilde uygulanıp uygulanmadığı, yapılan şikâyetler dikkate alınarak değerlendiriliyordu.

Bugün arşivde devam eden tasnif çalışmaları sırasında ahkâm defterleri karakteri taşıyan defterlerin bulunması mümkündür.⁹

1.2.1 İstanbul Ahkâm Defterleri

H.1155–1328 (M.1742–1910) tarihleri arasındaki hükümleri muhteva eden 26 adet defterden oluşmaktadır.

Bu defterlerde İstanbul merkezi ile Beyoğlu, Üsküdar, Adalar, Gebze, Beykoz, Kartal, Küçükçekmece, Şile, Galata, Edirne, Karamürsel, Kala-i Sultaniye,

⁹ Sahillioğlu, “*Ahkam Defterleri*”, DİA, s. 551.

Çatalca, Silivri ve Bandırma'ya ait hükümlerle Haremeyn ve Evkaf Müfettişliği ile Serbostaniyan makamlarına yazılan hükümler bulunmaktadır.¹⁰

1.3 XVIII. Yüzyılda İstanbul Coğrafi Sınırları

Roma, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin başkenti, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus ve ekonomi bakımından en büyük kenti olan İstanbul Haliç, Marmara denizi ve surların çevrelediği yarımadadır. Osmanlılar tarafından "*nefs-i İstanbul*" denilen bu kesimin dışında Galata, Eyüp ve Üsküdar ona bağlı kazalar (bilâd-i selâse) şeklinde teşkilâtlanmıştır.

İstanbul Kazası; Batı'da Yedikule ile Ayvansaray arasındaki surlarla nihayetlenen ve Haliç ile Marmara'nın çevrelediği tarihî yarımada, yani eski Bizans'ı oluşturan Sur içinden oluşan kazadır. Bugünkü Fatih ve Eminönü ilçelerinin olduğu bölgedir.*Nefs-i İstanbul*, *Dersâadet* veya *Asitâne-i Saadet* isimleriyle de anılır. Bu bölgeye İstanbul Kadılığı adı verilirdi.

Haslar Kazası; Sur dışından Silivri ve Çatalca'ya kadar uzanan Eyüp bölgesini içine alan kazadır. *Havâss-ı refîa* veya *havâss-ı aliyye* isimleriyle de anılır. Eyyüb kazasına Haslar kadılığı (Havass-ı Kostantiniye) adı verilirdi; bu kazaya, Büyükçekmece ve Küçükçekmece ile Çatalca ve Silivri dâhildir. Bu kazanın bazı köyleri bugün Tekirdağ ve Kırklareli sınırları içindedir.

Galata Kazası; Haliç'in kuzey kıyısından Karadeniz'e kadar olan bölgeyi ve Batı Boğaziçi'ni kapsayan kazadır. Bu kazada fetih esnasında tarafsızlığını koruyan hatta Osmanlılar lehine faaliyetlerde bulunan Ceneviz kolonileri bulunması hasebiyle Taksim ile Tünel arasını kapsayan ve Beyoğlu denen bölge bir Levanten merkezi ve adeta bir Avrupa kenti gibi gelişirken diğer bölgeler Türkleşmiş ve Müslümanlaşmıştır. Endülüs Araplarının bir kısmı da Galata'ya yerleştirilmişlerdi. Bugün Balıkesir sınırları içinde yer alan Marmara adası, Kapudağı yarımadası ve Erdek ile Bandırma ile birlikte Bursa ili içersinde yer alan Mudanya'da Galata kazasına bağlıydı.¹¹

¹⁰ Sahillioğlu, "Ahkam Defterleri", DİA, s. 551.

¹¹ Ahmet Tabakoğlu, *İstanbul'un İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Basılmamış Kitap, İstanbul, 2009, s. 74.

Üsküdar Kazası; Bugün İstanbul'un Kocaeli sınırlarına giren birçok kazayı da içine alan Anadolu yakasını kapsayan kazadır.Üsküdar Kazası, İstanbul Sur içinin fethinden bir yüzyıl önce, 1352'de Orhan Gazi (1326–1360) tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştı.

Günümüzde Kocaeli'ne bağlı olan Gebze, Şeyhler, Kaymaz, Karamürsel, Kandıra ve Ağaçlı ile birlikte, Adapazarı'na ve Bursa'ya dâhil bazı yerler ile Yalova Üsküdar kazasına bağlıydı.¹²

¹² Tabakoğlu, *İstanbul'un İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 74.

2. HÜKÜMLERİN ANALİZ EDİLMESİ

2.1 Hükümlerin Kazalara Göre Değerlendirilmesi

İstanbul ahkâm defterlerinde XVIII. yüzyıl ile ilgili incelediğimiz hüküm sayısı 1088 adet olup; kazalara göre en çok hüküm 283 kayıtlı Haslar kadılığına yazılmış olup, Galata kadılığına 270, İstanbul kadılığına 272 ve Üsküdar kadılığına ise 252 hüküm yazılmıştır. Edirne kadılığına yazılan hüküm sayısı ise 11 olup bu hükümler Haslar kazasıyla ilgili olduğu için Haslar kazasına dâhil edilmiştir. Kazalara göre hükümlerin dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

İstanbul kadılığına yazılan hükümlerin 237 adedi vergi muafiyeti ile alakalı olup bunlar bir bölgeyi ilgilendirmekten çok idari hükümler niteliğindedir.

Tablo 1

XVIII. yüzyılda İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Hükümlerin Kazalara Göre Dağılımı

KAZA ADI	Haslar	İstanbul	Galata	Üsküdar	Toplam
Başvuru	294	272	270	252	1088
Yüzde Oranı %	27	25	25	23	100

2.1.1 Haslar Kazasına Ait Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı

Haslar kazası kadılığına yazılan 294 hükmün nahiyelere göre dağılımını incelediğimizde; Silivri 82, Midye 65, Terkos 32, B.Çekmece 29, Çatalca 26, Burgos 19, Ereğli 6, Hasköy 5, Istranca 3, K.Çekmece 1, Rus kasrı 1, Selvi 1, Tiranca 1, Fener 1 adet şeklindedir. Nahiye olmadığı halde nahiye kapsamında değerlendirilen Edirne kadılığına ise 11 hüküm yazılmıştır. Haslar kazasının nahiyelere göre dağılımı adet ve yüzde olarak Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2**İstanbul Haslar Kazasındaki Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı**

NAHİYE ADI	Silivri	Midye	Terkos	B.Çekmece	Çatalca	Burgos	Ereğli	Hasköy	Edirne	Istranca	Diğer
Başvuru Sayısı	82	65	32	29	26	19	6	5	11	3	4
Yüzde Oranı %	29	23	11	10	9	7	2	2	3	1	2

* Edirne Nahiye olmadığı halde Haslar Kazasıyla ilgili hüküm içerdiği için nahiye olarak değerlendirilmiştir.

2.1.2 Galata Kazasına Ait Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı

Galata kazası kadılığına yazılan 270 hükmün nahiyelere göre dağılımını incelediğimizde; Kapıdağ 147, Marmara 67, Bandırma 35, Çorlu 6, Mahmut paşa 5, Kasımpaşa 1, Mudanya 1, Pınarhisar 1, Yeniköy 1, Beyoğlu 1 adet şeklindedir. Galata kazasının nahiyelere göre dağılımı adet ve yüzde olarak Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3**İstanbul Galata Kazasındaki Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı**

NAHİYE ADI	Kapıdağ	Marmara	Bandırma	Çorlu	Mahmutpaşa	Kasımpaşa	Diğer
Başvuru Sayısı	147	67	35	6	4	1	9
Yüzde Oranı %	50	23	12	2	2	1	3

2.1.3 Üsküdar Kazasına Ait Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı

Üsküdar kazası kadılığına yazılan 252 hükmün nahiyelere göre dağılımını incelediğimizde ise; Karamürsel 71, Gebze 57, Şile 40, Kartal 18, Kandıra 14, Taşköprü 14, Kaymaz 12, Yalova 4, Yaros 4, Adalar 3, Ağaçalı 2, Kocaeli 2, Şeyhler 2, Tuzla 1, Kadıköy 1, Kefgen 1 adet şeklindedir. Üsküdar kazasındaki hükümlerin nahiyelere göre dağılımı adet ve yüzde olarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4
İstanbul Üsküdar Kazasındaki Hükümlerin Nahiyelere Göre Dağılımı

NAHİYE ADI	Karamürsel	Gebze	Şile	Kartal	Kandıra	Taşköprü	Kaymaz	Yalova	Yaros	Adalar	Diğer
Başvuru Sayısı	71	57	40	18	14	14	12	4	4	3	9
Yüzde Oranı %	28	23	16	7	6	6	5	2	2	2	4

2.2 Hükümlerin Tarafların Dini İnançlarına Göre Değerlendirilmesi

Borç-alacak ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda da üzerinde de en çok durulan konulardan birisi dini grupların birbirleriyle ve kendi aralarında nasıl bir münasebette bulduklarıdır. Bu münasebet çerçevesinde, din gruplarının kapalı bir toplum özelliği gösterip göstermedikleri, para akışında hangi din grubunun veya gruplarının etkili olduğu hususunda bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkün gözükmektedir. Hükümlere dayanılarak yapılan çalışmalarda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin özellikle sosyal ve ekonomik boyutları oldukça iyi bir şekilde ortaya çıkarılabilmektedir.

XVIII. yüzyıl ahkâm defterlerindeki incelediğimiz 1088 kayıta; zimmî tebaa 523 başvuruda bulunmuşken, Müslüman tebaa 443, Yahudi tebaa ise 12 başvuruda bulunmuştur. Bununla birlikte reaya, köylü, kasabalı olarak toplu bir şekilde 73

başvuru mevcuttur. Hükümler; başvuruda bulunanların dini inançlarına göre Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5
XVIII. yy. Ahkâm Defterlerinde Başvuruda Bulunanların Dini Yapısı

DİNİ	Zimmî	Müslüman	Yahudi	Reaya	Belirsiz	Toplam
Başvuru Sayısı	523	443	12	73	37	1088
Yüzde Oranı %	48	41	1	7	3	100

Müracaatların yarıya yakınının (yüzde 48) zimmî tebaa tarafından yapılmış olması, zimmî tebaanın haklarını arama noktasında ne büyük bir imkâna sahip olduklarını ve Osmanlı’da adalet sisteminin işleyişinin güçlülüğünü göstermektedir.

Hükümleri ihtilafların oluştuğu taraflara göre incelediğimizde ise; 326 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, Müslümanlar ile zimmî tebaa arasında 132 ihtilaf meydana gelmiştir. Zimmî tebaanın kendi arasındaki ihtilaf sayısı 218 adettir. Yahudi tebaanın kendi arasında 2 ihtilaf kaydı mevcut iken Yahudi ve Müslümanlar arasında 12, Yahudilerle zimmî tebaa arasında 7 ihtilaf kaydı mevcuttur. Dini açıdan tarafların durumu Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6
XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki İhtilafların Dini Olarak Tarafları

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi
B.SAYISI	326	218	2	132	12	7

2.3 Hükümlerin Müracaat Edenlere Göre Değerlendirilmesi

Hükümlerin şikâyetle bulunanların sosyal konumlarına göre değerlendirdiğimizde; zimmî tebaa 513, Müslüman tebaa 361, reaya 73, kadın tebaa 59, Yahudi tebaa 12, vakıf yöneticisi 8, mültezim 8, bölge naibi 5, sarraf 5, mutasarrıf 3, yeniçeri 2 adet müracaatla ön plana çıkmaktadır. Bunlarla birlikte müracaatta bulunanlar arasında gümrükçü, kuyumcu, ocak bezirgânı, odabaşı, rahip, vergi toplama memuru ve voyvodaların müracaatları bulunmaktadır. Müracaatta bulunanlar sosyal konumları itibari ile Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Müracaatta Bulunanların Sosyal Konumları

Müracaatta Bulunanlar	Zimmî	Müslüman	Reaya	Kadın	Yahudi	Vakıf Yönt.	Mültezim	Bölge Naibi	Sarraf	Mutasarrıf	Yeniçeri
Başvuru Sayısı	513	361	73	59	12	8	8	5	5	3	2

Başvuruda kadın tebaa müracaatlarının 59 adet olması dikkat çeken hususlardan birisidir. Kadın tebaanın başvuru oranı genel orana göre % 6 dır.

2.4 Hükümlerin Şikâyet Edilenlere Göre Değerlendirilmesi

Hükümlerde; Müslüman tebaa 392, Zimmî tebaa 298, reaya 33, vergi toplama memurları 19, Yahudi tebaa 13, ehli örf taifesi 12, yeniçeri 7, bölge naibi 7, subaşı 7, ayan 7, murabahacı 5, mültezim 5, kocabaşı 4, kadın tebaa 3, kethüda 2, mukataa sahibi 2, mutasarrıf 2, sarraf 2, zabıt 2 adet şikâyet edilen taraf olarak ön plana çıkarken bunların yanında şikâyet edilenler arasında; vakıf yöneticisi, mültezim, zabıt, kuyumcu, kadı, mültezim, rahip, serdar, asker taifesi, avcı başı , bostancı başı , tahta serdarı, mukataa zabiti, voyvodalarda bulunmaktadır.Sosyal konumlarına göre şikayet edilenler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8**XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerinde Şikâyet Edilenlerin Sosyal Konumları**

B.Sayısı	Şikâyet Edilen
392	Müslüman
298	Zimmî
33	Reaya
19	Vergi Topl Mem
13	Yahudi
12	Ehli Örf Taifesi
7	Yeniçeri
7	Bölge Naibi
7	Subaşı
7	Ayan
5	Murabahacı
5	Mültezim
4	Kocabaşı
2	Kethüda
2	Mukataa Sahibi
2	Sarraf

2.5 Hükümlerin Başvurulan Yıllara Göre Değerlendirilmesi

Ahkâm defterlerinin tutulmaya başlandığı yıl olan 1742'den 1799 yılına kadar finansal olayları ilgilendiren toplam 1088 hüküm verilmiş olup bunların yıllara göre dağılımı Tablo 9 ve 10 da gösterilmiştir.

Tablo 9**1742–1799 Yılları Arasında Finansal Durum İle Verilen Hüküm Sayıları
(10'ar Yıllık Dönemler Halinde)**

DÖNEM YILLAR	1742–49 ARASI	1750–59 ARASI	1760–69 ARASI	1770–79 ARASI	1780–89 ARASI	1790–99 ARASI	TOP
HÜKÜM SAYISI	136	164	193	178	181	236	1088
YÜZDE ORANI %	12, 5	15	17, 7	16, 3	16, 6	21, 6	100

Tablo 10**1742–1799 Yılları Arasında Finansal Durum İle Verilen Hüküm Sayıları**

YILLAR	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	TOP
HÜKÜM SAYISI	-	-	10	19	16	35	20	19	10	7	136
YILLAR	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	TOP
HÜKÜM SAYISI	7	8	12	12	12	10	11	21	50	21	164
YILLAR	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	TOP
HÜKÜM SAYISI	21	22	13	16	24	15	24	18	36	4	164
YILLAR	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	TOP
HÜKÜM SAYISI	2	-	-	-	6	20	26	51	57	16	178
YILLAR	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	TOP
HÜKÜM SAYISI	-	39	32	15	-	20	35	31	9	-	181
YILLAR	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	TOP
HÜKÜM SAYISI	-	-	20	14	28	11	16	49	35	63	236

3. HÜKÜMLERİN İHTİLAFLARA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1 BORÇ, ALACAK, KREDİ

Bu başlık altında incelediğimiz hükümlerin ekseriyetinde adi borç alacak ihtilafları, alım satımdan doğan borç alacak ihtilafları, vekâleten iş görmeden doğan borç alacak ihtilafları, ortaklar arasındaki borç alacak ihtilafları, para istikrazı, kredi ve murabaha ihtilafları ön plana çıkmaktadır.

XVIII. yüzyılda belgelere yansıyan; savaş yıllarında devletin ve askeri zümrenin masraflarının artması, gayrimenkullerin zamanla tamire ihtiyaç duyması veya yanma halinde yeniden inşa edilmesi, gemilerin fırtınada telef olması, iltizam ve malikâne ihalelerinde belli bir peşinin yatırılması, bir makama atanmak için belli bir bedel ödenmesi, zanaat, ziraat, ticaret ve madencilikte üretimin aksamaması, özellikle eşi seferde olan kadın ve çocukların nafakaya ihtiyaç duyması, savaş yıllarında toplanan artı vergilerin ödenmesi gibi durumlar Osmanlı toplumunda borç almayı gerektiren sebepler olarak zikredilebilir.

3.1.1 Adi Borç Alacak İhtilafları

İnsan ilişkilerinde günlük hayatın vazgeçilmez unsurlarından bir tanesi olan *borç terimi*, geniş kapsamıyla iki ya da daha fazla kişi arasında birini diğerine veya her ikisini birbirine karşı edimde bulunmakla yükümlü kılan hukuki bağdır. Daha dar manada borç, taraflardan yalnız birisinin diğerine karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu şeyi yani edimi ifade eder.¹³

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde adi borç-alacak ihtilaflarıyla ilgili 271 kayıt mevcut olup, bu kayıtların çoğunluğunu şahıslar arasında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan borç-alacak ihtilafları oluşturmaktadır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 124 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 72 ihtilaf ise zimmî tebaa arasında meydana

¹³ Mehmet Akif Aydın, “*Borç*”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, c. VI, s. 285.

gelmektedir. 48 ihtilaf ise Müslüman ve zimmî tebaa arasında olmaktadır. Yahudi tebaanın kendi arasında herhangi bir ihtilaf kaydı mevcut değil iken Yahudi ve Müslümanlar arasında 3, Yahudilerle zimmî tebaa arasında 3 ihtilaf kaydı mevcuttur. Dini inançlara göre tarafların durumunu Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11
XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Adi Borç-Alacak İhtilaflarında
Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	124	72	-	48	3	3	-

Hükümleri kazalara göre incelediğimizde ise Galata 92, Haslar 92, Üsküdar 82 ve İstanbul ile ilgili 2 kayıt mevcuttur.

Hükümlerin nahiyelerin dağılımına göre incelediğimizde; Galata kazasındaki 92 ihtilafta Kapıdağ 56, Marmara 17, Bandırma 12, Çorlu 4 adet şeklindedir. Haslar kazasındaki 92 ihtilafta Midye 23, Silivri 23, Çatalca 13, Burgos 9, Terkos 5, B.Çekmece 4, Ereğli 3, Hasköy 2 adet şeklinde iken Üsküdar kazasında ise; Karamürsel 27, Gebze 21, Şile 13, Taşköprü 5, Kartal 5, Kaymaz 3, Yalova 2, Kandıra’da da 2 adet ihtilaf meydana gelmiştir.

3.1.2 Alım Satımdan Doğan Borç Alacak İhtilafları

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde alım satımdan doğan borç alacak ihtilaflarıyla ilgili 118 adet kayıt mevcut olup; önceliği ev alım satımlarında ortaya çıkan ihtilaflar oluşturmaktadır.

Alım satımın konusuna göre ihtilafların dağılımı şu şekildedir;

Ev alım-satımı 38¹⁴, mahsul alım-satımı 19¹⁵, bağ ve bahçe alım-satımı 16¹⁶, hayvan alım-satımı 14¹⁷, eşya alım-satımı 7¹⁸, arsa ve tarla alım-satımı 7¹⁹, dükkân alım-satımı 6²⁰, ağıl alım-satımı 2²¹, değirmen alım-satımı 2²², mahzen alım-satımı 1²³, alım-satımdan kaynaklanan fakat konusu belli olmayan ihtilaf sayısı ise 7²⁴ adettir.

İhtilafların içeriklerine baktığımız zaman; satıştan vazgeçilmesi²⁵, sattığı gayrimenkulü parasını aldıktan sonra geri almak isteyen satıcının müdahalesi²⁶, hacir altında bulunan şahıstan velisinin izni olmaksızın evi satın alan kişiden evin geri alınması²⁷, alıcı ile satıcının hissedarı arasında şufa hakkının kullanılması²⁸, parasını aldığı halde satıcının gayrimenkulü boşaltmaması²⁹, satıcının ölümü sonrasında mirasçısının hak iddia etmesi³⁰, alacak iddiasıyla zapt edilip satılan gayrimenkulün geri

¹⁴ 1/217-1000, 2/6-364-407, 3/25-48-1345, 4/702, 5/410, 6/656-693, 7/43-387-1155, 8/104, 9/54-375-609-1105-1233, 10/51-223-240-463-653-833, 11/312-398-637-657-697, 12/493-693-747, 13/535

¹⁵ 3/604, 7/608-682-953-1090, 8/331-396-763-787, 9/335-1174-1282-1331, 10/337-917-931, 11/328-841, 12/735

¹⁶ 1/378, 3/1132-1141, 7/412-849-1143-1156, 8/296-801, 9/669-1016, 10/768-968, 11/942-676-843

¹⁷ 1/1004, 2/181, 3/449-584, 8/534, 10/561-1001, 11/333-531-554-575-626, 12/466, 13/539

¹⁸ 2/649, 9/344-862, 11/332-514-911, 13/13

¹⁹ 1/277, 4/206, 6/106, 7/1224, 8/145, 9/211, 11/734

²⁰ 1/673, 7/1001-1139, 10/644, 11/300-755

²¹ 6/84, 9/376

²² 3/178, 7/842

²³ 10/915

²⁴ 2/648-829, 5/217, 9/737-1153, 10/934, 11/957

²⁵ "...mahallesinde vâkı' mutasarrıf olduğu ma'lûmetü'l-hudûd mülk mahzen yirini ve derûnında vâkı' tahtânî odasını dört yüz guruş semen mukâbelesinde buna bey'-i bât-ı kat'î ile bey' ve meblağ-ı mezbûri ahz ve istifâ hakkı ikrâr idüp şer'an alâka ve medhali yoğiken şimdi zıkr olunan mülk mahzen yirini ve tahtânî odayı sana bey'ime nâdim oldum yedünden alurum diyü müdâhale..."**10/905**

²⁶ "...vesâir vereseleri irsen sübût bulan deynlerin edâ itmek için ma'rifet-i şer'le müzâyede ve rağabât-ı nâs inkitâ'ından sonra dokuz yüz elli guruşa şühûd-ı udûl mahzarında bin yüz doksan sekiz senesinde bâ hüccet-i şer'iyeye ma'rifet-i şer'le buna bey'-i bât-ı kat'î ile bey' ve mülk-i müşterâsı olup mutasarrıfken verese-i mezbûrdan ba'zıları bâğ-ı mezbûri sana bey'imüze nâdim olduk diyü yedinde olan hüccet-i şer'iyeye muğâyir zabt ve tasarrufına mümâna'at ve ızrâr sevdâsıyla..."**11/676**

²⁷ "...mutasarrıf olduğu mülk menzilün velisi izinsiz yine kasaba-i mezbûre sükkânından müteğallibeden Dağhoğlı Halil nâm kimesneye bin yüz yetmiş (boş) senesinde bey' eyleyüp lâkin bey'-i mezbûr nâfiz olmamağla bu menzil-i mezkûri mezbûrdan talep eyledükde ben vâlidenden satun aldum..."**6/693**

²⁸ "...mutasarrıf olduğu mülk menziline mukaddemâ bey' ider oldukda hemcivârı olan karye-i mezbûreden Boyacı Nikola nâm zimmî bey'-i mezbûri istimâ' itdiği ânda ittihâz-ı şüf'a itmeyüp şerâyıtına ri'âyet itmemeğle mesfûr menzil-i mezkûri beş yüz elli guruşa buna bey'-i bât-ı kat'î ile bey' u teslim ve bu dahi tesellüm ve bahâsını edâ ve yedine virilen hüccet-i şer'iyeye mücebince zabt idüp bir vechile dahl olmmak icâb itmez iken bir kaç ay mürûrından sonra mesfûr Nikola zimmî zuhûr ve şirrete sülûk ve menzil-i mezbûra ben şefi' idüm şüf'aten alurum diyü nizâ' ve murâfa'a-i şer' olduklarında ber vech-i muharrer bey'-i mezbûri istimâ' idüp ittihâz-ı şüf'a itmediği şer'an zâhir ve mu'ârazadan men' olunmuşiken mücâb olmayup..."**7/1155**

²⁹ "mutasarrıf olduğu bir bâb mülk menziline yüz doksan (boş) senesinde semen-i ma'lûm mukâbelesinde buna bey'-i bât-ı şer'î ile bey' ve bu dahi iştirâ idüp mülk-i müşterâsını zabt murâd itdükde dahl olunmak icâb ve iktizâ itmez iken mesfûrün zevcesi Saranlı(?) nâm yahûdiyye menzil-i merkûm[1] fuzûlî ikâmet itmeğle menzil-i mezbûrdan ihrâciyün taraf-ı şer'den yedine i'tâ olunan i'lâm-ı şer'î mücebince ihrâc..."**10/223**

³⁰ "...yüz on beş guruş mukabelesinde buna bey' u teslim idüp mülk-i müşterâsına dahl icâb itmez iken mesfûr mürd olmağla oğlı karye-i mezbûreden Yori(?) zimmî zuhûr ve ben bey'-i mezbûri tutmam..."**10/240**

alınması³¹, gabin sebebiyle satış bedeli iade olunarak satın alanlardan geri alınması³², arsayı zorla ve düşük bir bedelle satın alan kişiden mülkünü geri alınarak sahibine iade edilmesi³³, borcuna karşılık mülkü alan kişiye borçlunun mirasçıları tarafından müdahale olunmaması³⁴, satmak için alınan malın parasının ödenmemesi³⁵ gibi ihtilaflar yer almaktadır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 47 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 43 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Yahudi tebaanın kendi arasındaki ihtilaf sayısı ise 1 adettir. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 18 iken, Müslüman tebaa ile Yahudi tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 2 adettir. Zimmî tebaa ile Yahudi tebaa arasındaki ihtilaf sayısı ise 1 adettir. 4 kayıta ise taraflar belirsizdir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Alım Satımdan Doğan Borç-Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	47	43	1	18	2	1	4

³¹ "...benüm senün zimmetinde alacağım vardır diyü da[vâ]sını vech-i şer'î üzere isbâta kâdir değil iken bin yüz doksan senesinde fuzûlî zabt ve yine karye-i mezbûr mütemekkinlerinden Marok(?) oğlu Aleksa[nd]ri nâm zimmîye yüz on guruşa bey' idüp bu dahi babası mürd-i mesfûrdan müntakıl mesfûrun fuzûlî bey' eylediği mülk menziline vâzî'u'l-yed olan mezbûrdan taleb eyledükde gâh satun aldum ve gâh ta'mîrine akçe harc u sarf eyledüm diyü bivech-i şer'î virmekde..."11/312

³² "...bey' idüp lâkin bey'-i mezbûrda tagrîr ve gabn-ı fâhiş vâkı' olmağla hâlâ bu tagrîr ve gabn-ı fâhiş vech-i şer'î üzere isbât idüp redd-i semen ile furun ve mahzen ve dükkân almak istedikde mesfûrlar biz akçemiz ile satun alduk diyü hilâf-ı şer'î şerîf te'addî vü gadr olduğum..."7/1139

³³ "...mutasarrıf olduğu ma'lûmetü'l-hudûd mülk arsasında kimesnenün alâkası olmayup bir vechile dahl olunmak icâb itmez iken bundan akdem nâhiye-i mezbûr sâkinlerinden olup eşirrä ve müteğallibeden Vasil nâm zimmî bin yüz elli (boş) senesinde fuzûlî zabt ve üzerine meyhâne ihdâs ve ol vechile buna gadr-ı küllî itmeğle bu dahi isdâr eylediği emr-i şerîfüm ile varup arsasını taleb ve alup zabt murâd eyledükde mesfûr virmekde..."1/277

³⁴ "...alacak hakkı olup kable'l-ahz fevt olmağla verâseti irs-i şer'le zevcesi Ümmühân ve vâlidesi Hadîce nâm hâtûnlar ile oğulları Alî ve Mustafâ ve İbrâhîm nâm sağirlere intikâl eyledükde müteveffâ-yı mezbûrun ağıl-ı mezbûrdan gayri terekisi olmadığından zarûret-i deyni için ağıl-ı mezbûr alacağı olan meblağ-ı mezbûr mukâbili mezbûretân Ümmühân ve Hadîce bi'l-asâle vaz'an mezbûrün taraflarından vasi-i mansûbları olan Hüseyin bin el-Hâcc Halîl nâm kimesne bi'l-vesâye bâ hüccet-i şer'îye buna bey' u teslîm ve bu dahi iştirâ idüp mülk-i müşterâsı olan ağıl-ı mezbûra bir vechile dahl icâb itmez iken hâlâ mezbûr bâliğ olmağla hevâsına tâbi' nâibe istinâden ol ağıl babamdan intikâl eyledi zabt iderüm..." 6/84

³⁵ "...birbirleri kefâletleriyle bin guruşluk eşyâsını alup Silivri panayırında fûrûht idüp akçesini gönde[rü]rüz diyü Silivri'ye varup bu âna dek bir akçe ve bir habbe göndermeyüp..."11/332

Müslüman tebaanın borçlu tarafı oluşturdukları ihtilaf sayısı 59 iken, zimmî tebaa 49, Yahudi tebaa 4 adettir. 2 ihtilafta da Müslüman ve zimmî tebaalar birlikte borçlu tarafı oluşturmaktadırlar.

Müslüman tebaanın alacaklı tarafı oluşturdukları ihtilaf sayısı 56 iken, zimmî tebaa 57, Yahudi tebaa 1 adettir

Kazalara göre incelediğimizde ise Galata 45, Haslar 41 ve Üsküdar'la ilgili 31 kayıt mevcuttur.

Nahiyelere göre incelediğimizde ise; Galata kazasındaki 45 ihtilafta Kapıdağ 21, Marmara 16, Bandırma 4 adet şeklindedir. Haslar kazasındaki 41 kayıta, Midye 12, Silivri 10, B.Çekmece 7, Terkos 6 adet şeklinde iken Üsküdar kazasına 31 kayıta ise; Karamürsel 13, Şile 8, Gebze 4 adet ihtilaf meydana gelmiştir.

3.1.3 Ortaklar Arasındaki Borç Alacak İhtilafları

Ortaklık (müşareket); şeriklik, ortaklaşma, birine ortak olma, birinin diğerine ortak olması, iki veya daha çok kimse arasında kurulacak sermaye ortaklığı anlamına gelir. İslam'da ortaklıklar(şirketler) mal, iş ve kredi şirketi olmak üzere üç kısma ayrılır. *Mal ortaklığında*; ortaklar belli miktarda sermaye koyarak bununla yapacakları ticaretten elde edecekleri karı paylaşmak için ortaklık kurarken, *iş ortaklığında ise*; ortaklar mal yerine sanat ve mesleklerini ortaya koyarak birlikte iş alabilir, ortak taahhütlerde bulunabilir, elde edilecek karı da anlaşma esaslarına göre paylaşırlar. *Kredi ve itibar ortaklığında ise*; iki veya daha çok kişi sermayesiz, yalnız kredileriyle, yani ödünç para kullanarak veya veresiye mal alıp satmak suretiyle kar elde etmek ve bunu aralarında paylaşmak üzere ortaklık kurabilirler.³⁶

Bu kurulan şirket çeşitleri; mufavaza, inan ve mudarebe tarzlarında olur. İslam hukuk tarihinde uygulamada en fazla rastlanılan ortaklık türlerinden olan *inan ortaklığı*; iki veya daha çok kişinin ticaret yapmak ve elde edilecek karı aralarında paylaşmak üzere sermaye ortaklığı kurması iken, *mufavaza ortaklığı* ise; sermayelerin eşitliği esasına dayanan bir ortaklık çeşididir. Sermaye miktarlarının eşit olması yanında, karın

³⁶ Hamdi Döndüren, "Müşareke", Şamil İslam Ansiklopedisi(ŞİA), Şamil Yayınevi, İstanbul 1994, c.VI, s.101.

paylaşılması ve zarara katlanma da eşitlik ilkesine göre çözümlenir. Ortaklardan her biri diğerinin şirket adına yapılacak tüm alım-satımlarda hem vekili ve hem de kefil sayılır. Ortakların şirket sermayesi olabilecek özel mülklerinin bulunmaması gerekir. Özellikle aile şirketleri, kardeşler veya baba ile çocukları arasında bütün mal varlığını içine alan ve mutlak eşitlik esasına dayanan ortaklıklar bu gruba girebilir. Ortaklar arasında sermaye eşitliği bozulursa bu ortaklık inan şirketine dönüşür³⁷.

Kredi ve itibar ortaklığında ise; iki ve daha çok kimsenin ödünç para kullanarak veya veresiye mal alıp peşin satmak yoluyla elde edecekleri karı paylaşmak üzere ortaklık kurmalarıdır. Gerek ödünç para bulma ve gerekse vadeli mal alma, kişinin ticaret itibarına bağlı olduğu için bu ortaklığa; şirket-i vücüh” veya “zimmet üzerine ortaklık” adları da verilir³⁸.

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde ortaklıktan doğan borç alacak ihtilaflarıyla ilgili 9 kayıt mevcut olup; bu kayıtlarda ticari ortaklıklardan dolayı ortaya çıkan ihtilaflar çoğunlukta olmakla birlikte, mirastan kalan ortaklık hisseleriyle ilgili ihtilaflarda mevcuttur.

Ortaya çıkan ihtilafların içeriklerini incelediğimizde; ortaklık malı geminin diğer ortağın haberi olmadan kullanılması ve batması³⁹, mirasçının babasının ortağından kalan alacağın tahsil⁴⁰, hâkim kararıyla ortağının masrafını karşılayan kişinin bunu ortağından tahsil etmeye çalışması⁴¹, ortaklaşa sahip olunan iki evin birisinin satılarak parasının paylaşılması ve kalan diğer evin hisselerin paylaşılmasının talep edilmesi⁴²,

³⁷ Döndüren, “Muşareke”, ŞİA , s.101.

³⁸ Döndüren, “Muşareke”, ŞİA , s.101.

³⁹ “...ale’l-iştirâk mâlik oldukları sefîneyi mezkûr bunun izinsiz bin yüz altmış (boş) senesinde götürüp bir beldeye gider iken deryâda furtınadan sefine batup helâk olup bu dahi sefinden hissesini mezkûr[a] tazmîn itdirmek...”**3/768**

⁴⁰ “...bezirci tâifesinden şerîki yine nâhiye-i mezbûre sâkinlerinden Hâcî Osmân nâm kimesne zimmetinde bin yüz yetmiş yedi senesinden berü altı yüz guruş bezir bahâsından alacağı olup kable’l-ahz babası mezkûr fevt olup meblağ-ı mezbûr irs-i şer’le buna intikal itmeğle taleb eyledükde...”**8/47**

⁴¹ “...vâkı’ Kemükce hânı ve bir aded dükkân ve firunun sekiz sehmi mûmâ ileyhün tasarrufında ve beş sehmi dahi Lemiro ve Ezmarağda ve Sırma nâm zimmilerün tasarruflarında olup zelzele-i azîmede külliyyen münhedim ve hâil-i harâb olmakdan nâşî sultân-ı mûmâ ileyh kendü hissesin binâ eyledükden sonra müşterekleri hisselerine dahi re’y-i hâkim ile üç yüz guruş sarf ve binâ eyledüğün...” **8/87**

⁴² “...ale’l-iştirâk mutasarrıfeler iken menzil-i mezbûrlardan iki bâb oda ve bir câh ve bir kuyu ve bir mikdâr bâğçeyi müstemil olan menzillerini bin yüz seksen (boş) senesinde âharra⁴² bey’ ve semenden her biri hisselerini ahz ü kabz eyledüklerinden sonra yine mahalle-i mezbûrede vâkı’ bir bâb mahzen ve bir mikdâr bâğçeyi müstemil olan menzilleri dahi kız karındaşı mezbûre Hazole nasrâniyye fuzûlî zabt itmeğle bu dahi mezbûre Hazole’nün fuzûlî zabt eylediği menzil-i mezbûrdan hissesini taleb eyledükde mesfûre Hazole şirrete sülûk ve biz mukaddemâ menzil-i mezbûrun dahi bey’ idüp menzil-i mezbûrun cümlesinden hisseni almış idün diyü te’allül ve muhâlefet birle nizâ’a

borçlunun ortağını emsal göstererek borçlarının taksitle ödettirilmesi⁴³, hisseli evin hissedarlar tarafından dönüşümlü olarak kullanılması⁴⁴, inan şirketi ile ortak olan şahısların muhasebelerinin ilgili kadılıkta görülmesi⁴⁵ gibi konularda ihtilaflar ortaya çıkmaktadır.

İhtilafları tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 5 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 3 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı ise 1 adettir.

Hükümleri kazaların dağılımına göre incelediğimizde; Üsküdar 4, Galata 3 ve Haslar'la ilgili 2 kayıt mevcuttur.

3.1.4 Vekâleten İş Görmeden Doğan Borç Alacak İhtilafları

Vekâlet; korumak, kifayet, sorumluluğunu yüklenmek, itimat, gözetmek, teslim, işi birisine vermek manalarına gelir. İstılahta; bir kimsenin bizzat kendisinin de yapabileceği muamelattan olan bir işi yapması için başkasını yetkili kılması karşılığında kullanılan bir tabirdir. Mesela bir kimsenin bizzat kendisinin satabileceği bir malı satması için bir başkasını yetkili kılması bir vekâlettir⁴⁶. Mecellede bu akit “Bir kimse işini başkasına tefviz etmek ve o işte onu kendi yerine ikamet eylemektir” şeklinde tarif edilmiştir⁴⁷.

tesaddî ve gadr-ı küllî sevdâsında olmağla mesfûr ile murâfa'a-i şer'-i şerîf olduklarında mesfûre Hazole'nün iddi'âsı lağv ve fuzûlî zabt eylediği menzil-i mezbûrun nısfı buna hükm ve ale'l-iştirâk zabt u tasarruflarıyçün taraf-ı şer'den bunun yedine hüccet-i şer'iyeye i'tâ olmuşiken mesfûr Hazla bir dürlü mücâb olmayup...”**10/542**

⁴³ “deynleri olup iki üç seneden berü külliyetlü hasârâta dūçâr olduklarını ve dâyinlerine olan düyûnı def'aten edâya bir dürlü iktidârları yoğiken dâyinleri olanlar mücerred ta'cîz ve def'aten talebi ve âhar vechile te'addiden hâlî olmaduklarından bahisle şerikleri olan Acı Nikola Makoto(?) veled-i Yani'nün dâyinlerine evlâdiyyet üzre iki senede bir altı senede üç taksît ile edâ-yı deyn itdürilmesiyçün virilen emr-i şerîfûme kıyâsen zimmî-i mesfûrlar dahi taksît[an] edâ-yı deyn itdürülüp dâyinleri taraflarından def'aten talebiyle...”**13/826**

⁴⁴ “...bir bâb hâneye mutasarrıflar olup hâne-i mezbûrun on sekiz sehmden i'tibâr olunup sihâm-ı mezbûrun on sehmi mezbûre Hanîfe bint-i İsmâ'îl ve dört sehmi mezbûreye Rukiyye'ye ve dört sehmi mezbûr Mehemmed nâm kimesnelerün olup bin yüz altmış sekiz senesi rûz-ı hızır ibtidâsından münâvebe vechi üzre bi't-terâzî mezbûre Hanîfe Hâtûn'a zabt itmek üzre karar ve altmış dokuz senesi mezbûre Rukiyye ve yetmiş senesi mezbûr Mehemmed bi'r-rızâ münâvebe ile zabt iderüz diyü her birleri münâvebeyi kabûl ve nevbet-i münâvebe...”**3/1361**

⁴⁵ “...berü şirket-i inânla şerîki olan Yanakaki nâm zimmî ile beynerinde cereyân iden ahz ü i'tâdan ma'lûmu'l-mikdâr hukûk-ı şer'iyyesini da'vâ ve ru'yet-i hisâbını istid'â eylediği ecilden li ecli'l-muhâsebe ve'l-murâfa'a mesfûr Yanakaki'nün meclis-i şer'a ihzâriyçün taraf-ı şer'-i enverden mürâsele tahrîr ve muhızır irsâl olındukda zimmî-i mesfûr gâh Erdek'de ve gâh voyvoda ve ba'zî erbâb-ı fesâddan kimesnelere ilticâ birle Kapudağ'ında gaybûbet ve ihtifâ idüp ol vechile ibtâl-i hakk...”**12/33**

⁴⁶ Hüseyin Kayapınar, “*Vekâlet*”, ŞİA, c VIII, s. 214.

⁴⁷ *Mecelle*, Sadeleştirilenler: İbrahim Ural ve Salih Özcan, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.329. 1449 md.

Kendisine başkası tarafından bir işi yapması için yetki verilen kişiye *vekil*, bu yetkiyi veren kişiye *müvekkil*, vekil edilen kişinin yapacağı tasarrufa *müvekkeltin bih*, yetki verme olayına *tevkil* denilir⁴⁸.

Vekâletin rûknü diğer akitlerin rûkûnleri gibi icap ve kabulden ibarettir.⁴⁹ Şöyle ki; müvekkil “*şu hususta seni vekil tayin ettim*” deyip de vekil dahi “*kabul ettim*” dese yahut kabule işaret eden başka bir söz söylese vekâlet oluşmuş olur. Vekil bir şey söylemeyip de o hususun icrasına teşebbüs etse delaleten / işaretten vekâleti kabul etmiş olmakla yapmış olduğu işler sahih olur. İcaptan sonra vekil reddetse icabın hükmü kalmaz yani; müvekkil “*şu hususa seni vekil ettim*” dedikten sonra, vekil olacak kimse kabul etmem diyerek reddetse, o vekâlet konusuyla ilgili herhangi bir tasarrufu sahih olmaz⁵⁰.

Sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde pek çok defa karşılaşılan vekil tayin etme kimi zaman ihtilaflara da sebep olmuştur. XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerine göre vekâleten iş görmeden doğan borç alacak ilişkileriyle 38 kayıt ilgili olup; bu ihtilafların yarısına yakını başkaları adına iş görüp harcadığı parayı tahsil etmek isteyen şahısla adlarına iş görülenler arasındaki borç alacak ihtilafları oluşturmaktadır⁵¹. Bu gördürülen işler kimi zaman verginin ödenmesi, devlet kurumlarıyla olan işler ve ödemeler, şehirde veya kasabada yapılması gereken işler şeklinde ön plana çıkmaktadır.

Yukarıdaki anlaşmazlıklarla birlikte, bölgenin önde gelenlerinin vergi ödemek vs masrafları yapmak üzere ahalinin vekili olup topladığı paraları kendi şahsı için kullanması⁵², iş görülmesi için verilen paranın iş görülmemesi sonucu geri talep

⁴⁸ *Mecelle*, 1451.md.

⁴⁹ *Mecelle*, 1451 md.

⁵⁰ *Mecelle*, 1451 md.

⁵¹ 2/626, 5/440, 8/99, 9/1213, 10/276-291-690, 11/268-365-665

⁵² “... tekâlîf vesâir mesârif ve umûr u husûsların görmek üzere cümle ma‘rifeti ve ma‘rifet-i şer‘le taraflarından vekîl nasb eyledükleri nâhiye-i mezbûre sâkinlerinden Berber Molla Ahmed dimeğle ma‘rûf kimesneye beher re’s senede ma‘lûmu’l-mikdâr gurus tekâlîf akçeleri yirlü yirinden cem‘ u tahsîl ve medyûn oldukları mahallerün (...) yedine virdükleri tevzi‘ defteri mücebince merkûm Ahmed beher sene meblağ-ı merkûmı imzâlî defter mücebince bunlardan temâmen tahsîl ve ahz ü kabz eyledükden sonra dâyinlerine bir akçe virmeyüp cümlesini kendü umûrına sarf ve gadr itmeğle dâyinleri...” **6/1008**

edilmesi⁵³, tahsili için verilen borç temessükünün tahsil edilmemekle birlikte geri iade edilmemesi⁵⁴, vekil tayin edilenin alacakları tahsil edip asıl alacaklıya ödemeyi yapmaması⁵⁵, reaya adına iş gördüklerini iddia ederek reayadan haksız yere para tahsil etmek isteyen kişilerin haksızlıklarının önlenmesi⁵⁶ gibi ihtilaflar şeklinde ön plana çıkmaktadır.

İhtilafları tarafların dini inanışlarına göre incelediğimizde; 17 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 15 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 2 adettir.4 hükümde ise taraflar belirli değildir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13

**18.yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Vekâleten İş Görmeden Doğan Borç-
Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini**

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	17	15	-	2	-	-	4

⁵³ “...Gümrük nâm karye sâkinlerinden yeniçerilik iddi’asında olan Fırak oğlu Mustafâ nâm kimesneye bunlar bin yüz altmış (boş) senesinde bir husûsları için bir mikdâr akçe virüp mezbûr ol husûsı husûle getürmemekle meblağ-ı mezbûrı talep eyledüklerinde otuz iki guruşdan mâ’adâsın virüp otuz iki guruşunu ekl ü bel...” **3/922**

⁵⁴ “...bâ temessük bin guruş alacak hakkı olup defe’âtle talep eyledükde mezbûrlar hilâf-ı şer’-i şerîf virmekte te’allül ve muhâlefet itmeleriyle yine Bandırma sâkinlerinden Bandırma zâbiti Bankodunzâde(?) Feyzullâh dimeğle ma’rûf kimesnenün bölükbaşısı Lutfullâh nâm kimesne meblağ-ı mezbûrı ben tahsîl iderüm diyü temessük-i mezbûrı bunun yedinden ahz ve mezbûrlarda olan alacağımı tahsîl itmeyüp bu dahi temessüki talep eyledükde virmeyüp ol vechile mağdûr olduğın bildürüp...”**9/653**

⁵⁵ “...kimesnelere üç yüz seksen guruş akçe virin sana edâ iderüm diyü buna emr itmeğle bu dahi mesfûrun bi şartı’r-rücû’ emrine binâen kendü mâlından ol mikdâr guruş akçe virüp mezbûrun il virdiği ol mikdâr guruşu mesfûr Kevrek’den(?) talep eyledükde bivech-i şer’-î virmekte te’allül ve muhâlefet ve gadr irâdesinde olduğın...”**11/365**

⁵⁶ “...karyenün kimesnelere üç yüz seksen guruş akçe virin sana edâ iderüm diyü buna emr itmeğle bu dahi mesfûrun bi şartı’r-rücû’ emrine binâen kendü mâlından ol mikdâr guruş akçe virüp mezbûrun il virdiği ol mikdâr guruşu mesfûr Kevrek’den(?) talep eyledükde bivech-i şer’-î virmekte te’allül ve muhâlefet...” **11/785**

İhtilaflarda Müslüman tebaanın borçlu oldukları ihtilaf sayısı 17 iken zimmî tebaanın 16 adettir.1 ihtilafta da Müslüman ve zimmî tebaalar birlikte borçlu tarafı oluşturmaktadırlar. Müslüman tebaanın alacaklı oldukları ihtilaf sayısı 19 iken, zimmî tebaanın 15 adettir.

Şikâyetle bulunanları incelediğimizde ise 38 kayıta 2 başvurunun kadın, 3 başvurunun reaya, 15 başvurunun zimmî, 16 başvurunun Müslüman, 1 başvurunun rahip, 1 başvurunun da gümrük görevlisi olan tebaaya ait olduğunu görmekteyiz.

Kazalara göre başvuruları incelediğimizde; Galata 16, Haslar 14, Üsküdar ile ilgili 8 kayıt mevcuttur.

Nahiyelere göre incelediğimizde ise; Galata kazasındaki 16 kayıta, Kapıdağ 9, Marmara 4, Bandırma 3 adet şeklindedir. Haslar kazasındaki 14 kayıta, B.Çekmece 4, Silivri 4, Midye 2, Terkos 2 adet şeklinde iken Üsküdar kazasındaki 8 kayıta ise; başvurular dağınık bir durum arz etmektedir.

2.1.5 Boşanma, Mihir vb. Sebeplerden Doğan Borç Alacak İhtilafları

Talak(Boşanma) İslam hukukunda, nikâhla kurulan evlilik bağına çözmek, ortadan kaldırmaktır. İslam evliliğinin asıl gayesinden uzaklaştığı, eşlerin bir arada huzurlu yaşamalarına imkân kalmadığı, ihtiyaç ve zaruretlerin gerektirdiği hallerde evliliğin sona erdirilmesine izin vermiştir. Bu izin doğrultusunda evliliğe, erkek tarafından doğrudan ya da kadından aldığı bir bedel karşılığında son verilebileceği gibi, talak hakkını elinde tutan kadın tarafından, hâkim veya hakem kararıyla da son verebilir. *Mihir* ise; evlenirken erkeğin karısına vermesi gereken maddi bir meblağdır. Bu para, altın, gümüş, ziynet eşyası, ev, tarla, dükkân, mal, mülk vb. olabilir. Aslolan mihrin nikâh esnasında peşin verilmesi iken, kadın kabul ederse mehrinin tamamını veya bir kısmını tecil edebilir. İsterse aldığı veya alacağı mihrin tamamını veya bir kısmını kocasına hibe edebilir. Erkek karısını boşadığı zaman, daha önce ödememişse mihrini ödemek mecburiyetindedir.⁵⁷

⁵⁷ Akif Köten, “*Talak*”, ŞİA, c. VII, s. 375

XVIII. yüzyıl İstanbul ahkâm defterlerinde boşanma, mihir vb. sebeplerden doğan borç alacak ihtilaflarıyla ilgili 10 adet hüküm⁵⁸ mevcut olup, önceliği şahıslar arasında nikâh, nafaka ve eşya ile ilgili ihtilaflar oluşturmaktadır.

Dini açıdan baktığımızda 9 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 1 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. 4 kayıta kadın tebaa şikâyetçi olmaktadır.

Kazalara göre ihtilafları incelediğimizde; Üsküdar 5, Galata 3 ve Haslarla ilgili 2 kayıt mevcuttur.

2.1.6 Para İstikrazı, Murabaha İle İlgili İhtilaflar

İstikraz ödünç para alma, ödünç para alınma ve faizle para alınma anlamlarına gelmektedir.⁵⁹ İnsanların ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla diğer insanlardan borç alması sosyal hayatın unsurlarından birisini oluşturmaktadır. Toplumsal kaynaşmanın sağlanması ve yardımlaşmanın bir sonucu olarak bu borç almalar kimi zaman alınan kadarının belli bir sonra ödenmesi şeklinde olabildiği gibi üzerine bir kısım fazlalık eklenerek olabilmektedir. Genel hatlarıyla bu fazla kısma faiz denmektedir. Semavi dinler bu fazlalığa meşruiyet vermemiş, daha çok alınan kadarının verilmesini tavsiye ve emir buyurmuştur. İslam dininin faize bakışı da bu paralellikte olup, toplumun kendi arasındaki borç alacak ilişkilerinde bu ölçüye uyulmasına çalışılmıştır.

Osmanlı toplumunda borçlanma amacıyla kullanılan ve uygulamada günümüzdeki finans kurumlarının uyguladığı murabaha ile kelime benzerliği dışında bir benzerliği olmayan murabaha uygulamaları muamele-i şer'iyeye olarak yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı toplumunda kredi işlemlerinde anaparaya ilave bir meblağ alabilmek için, kredinin belli usullerle verilmesi gerekmektedir. İşlem türleri diyebileceğimiz usullerden bir olan muamele-i şer'iyeye farklı şekillere olmakla birlikte, hepsinin ortak noktası; araya bir alışveriş işlemi sokulmak suretiyle, ileride ödenmek üzere borçlanılan miktarın alışverişten kaynaklanmış olmasını sağlamaktır. Böylece paranın kredi olarak alınıp belli bir müddet sonra bir miktar fazlalıkla birlikte iade

⁵⁸ 2/451, 3/1141, 6/154, 10/519-520-673, 11/126-716-761-763

⁵⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 24.Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, s.459

edilmesi şeklinde bir faiz işlemi şeklinde olsa yapılmamış olmakta ve alınan fazlalığa faiz ya da riba yerine murabaha denmektedir. Böyle bir işlem yapılmaksızın murabaha almak mümkün değildir. Velew ki borç alan taraf senelik şu kadar murabaha veririm taahhüdünde bulunup borç senedi verse bile durum değişmez.⁶⁰

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde para istikrazı, murabaha ile ilgili 91 kayıt mevcut olup; bu ihtilaflarda önceliği para istikraz eden kişiden murabaha namıyla asıl borç miktarından daha fazla miktarda tahsilât yapan kişiden fazla tahsil ettiği miktarın geri alınması, karz olarak alınan borç paranın geri ödenmemesi, borç temessükü ile para istikraz eden borçlu ile alacaklı arasındaki ihtilaflar ile karz olarak para alan borçlu ile alacaklı arasındaki ihtilaflar ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte; ahırını rehin ederek para istikraz ettikten sonra vefat eden kişinin kalan borcundan rehin olunan ahırın dışındaki emlakle alacaklıların ilgisinin olmaması⁶¹, para istikraz edip karşılığında dükkânını rehin ettikten sonra borcunu ödeyen şahsın dükkânını geri almasına mani olan alacaklının muhakeme olunmak üzere İstanbul'a gönderilmesi⁶², karz olarak borç alınan para karşılığında rehin gösterilen arsaların borç ödenip rehin kaldırılıncaya kadar satılmayacağına ve satın alma iddiasında bu arsaları zapt etmek isteyen şahsın teaddisinin önlenmesi⁶³, karz olarak borç alınan para karşılığında rehin gösterilen mülk mahzenin borç ödenmediği için satılarak alacağın buradan tahsil olunması⁶⁴, borç alınan para karşılığında rehin gösterilen altın bileziğin borcun

⁶⁰ Süleyman Kaya, *XVIII. yy. Osmanlı Toplumunda Kredi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2003. s.23.

⁶¹ "...istikrâz eylediği iki yüz guruş mukâbelesinde bir bâb âhûrını alâ tarîkı'l-istiğlâl rehn vaz' eyledükden sonra meblağ-ı mezbûrî merkûm Hâcî Mehmed kable'l-istifâ ve merkûm Kara Alî kable'l-edâ fevt olmalarıyla mezkûr Hâcî Mehmed'ün veresinden Hâcî Mehmed nâm kimesne asâleten ve müteveffâ-yı mezbûrun lî ebeveyn kız karındaşı Hâce Hadîce tarafından vekâleten meblağ-ı mezkûr iki yüz guruşunun yüz guruşundan İstanbul'da Ahi Çelebi mahkemesinde bunun vesâir veresenin zimmetlerini ibrâ ve zikr olunan emlâkda ancak âhûr-ı mezkûr meblağ-ı bâkî yüz guruş mukâbelesinde rehn olup müteveffâ-yı mezbûr Kara Alî'nün ile'l-vefat tasarrufında olan tarla ve arâzîsinden aslâ ve kat'â alâkamız yokdur diyü ikrâr u i'tirâf eylediğini..."**1/604**

⁶² "...mutasarrıfe olduğu bir bâb dükkânını Gekbuze sâkinlerinden Kesra nâm zimmîden istikrâz eylediği yüz elli guruş deyni mukâbelesinde alâ tarîkı'l-istiğlâl rehn ve vaz' ve ba'dehû meblağ-ı mezbûrî mesfûra edâ ve dükkânını alup zabt murâd eyledükde mesfûr kemâl-i hîle ve te'annüdinden nâşî dükkân-ı mezbûrî senden satun aldum diyü hevâsına tâbî' şâhid-i zûr ikâmetiyle hilâf-ı şer'-i şerîf virmekde te'allül..."**5/819**

⁶³ "...karz aldıkları üç bin guruş deynleri mukâbelesinde kasaba-i mezbûrda mutasarrıf oldukları mülk arsaların huzûr-ı şer'de buna rehn ve teslim ve yedine kıbel-i şer'den hüccet-i şer'iyye virilüp ve mesfûrlar edâ-yı deyn fekk-i rehn itmedin bundan izinsiz âhara bey'a şer'an kâdir değiller iken içlerinden ba'zıları hilâf-ı şer'-i şerîf rehn eyledükleri arsaların kasaba-i mezbûreden (boş) nâm kimesneye bey' ibrâziyla..."**6/156**

⁶⁴ "...üç bin sekiz yüz on altı guruş istikrâz ve Marmara nâhiyesine tâbî' sâhil-i bahrda Arablar adasında vâkı' Hafşa(?) nâm karyede kâin mutasarrıf olduğu mezkûr mahzenini cemî'-i levâhıkıyla meblağ-ı mezbûr mukâbelesinde istiğlâl ve altı mâh temâmında edâ-yı deyn itmez isem mahzen-i mezbûrî semen-i misliyle âhara bey' ve edâ-yı deyn ve ziyâde kalur ise mesfûra teslim eylemek üzere..."**9/223**

ödenmesi sebebiyle geri alınması⁶⁵, vakıftan para istikraz eden borçlu ile vakıf arasındaki ihtilaf⁶⁶, vakıf adına reayadan para toplayıp kendi işleri için kullanan şahıslardan ve reayadan vakfa ait paraların tahsil olunması⁶⁷, zimmetindeki para ve mukataa malından dolayı borçlu olan kişi ile alacaklı arasındaki ihtilaf⁶⁸, temessük ile karz alacaklısı olan kişilerin alacaklarının ölen borçlunun mirasçılarında tahsil olunması⁶⁹, mudarebe suretiyle aldığı parayı geri ödeyen borçlu ile alacaklının mirasçıları arasında ortaya çıkan ihtilaf⁷⁰, sarraf taifesinden olup murabaha ile borç para alıp sefer sebebiyle ödeyemez duruma düşen kişilerden borcun taksitle tahsil olunması⁷¹, şahıslar arasında zincirli altın istikrazından doğan borç alacak ihtilafı⁷², para istikraz edip bir kısmını geri ödeyen şahsın ödediği kısmın murabaha değil asıl borç ödemesi olduğu hususu⁷³, temessükle karz alacaklısı olan şahısların alacaklılarının

⁶⁵ "...mezbûrdan istidâne ve kabz eylediğim altmış beş guruş mukâbelesinde yetmiş guruş kıymetlü bir çift altun bileziğümü müvekkil-i mezbûra rehn vaz' u teslim idüp hâlâ deyn-i mezkûri müvekkil-i mezbûra edâ itmemele rehn-i merkûm bileziği müvekkil-i mezbûrdan taleb iderüm diyü..."**11/495**

⁶⁶ "...vakf akçesinden bin yüz elli (boş) senesinde ribh ile beş yüz yigirmi guruş istikrâz şimdi deynleri olan meblağ-ı mezkûri mütevellisi olan Edirne sükkânından (boş) nâm kimesneye edâ ve teslim eyleyüp senedâtlarını taleb eyledüklerinde..."**2/136**

⁶⁷ "...bizi istikrâza vekil eylediler diyü nükûd-ı mevkûfe-i mezbûreden yüz yetmiş sekiz senesinde yüz yigirmi guruş murâbaha ile sekiz yüz guruş istikrâz ve kendü mesâriflerinde sarf ve istihlâk itmîşler iken..."**7/935**

⁶⁸ "...cihet-i karz-ı şer' den bâ temessük bin yüz elli (boş) senesinde yedi yüz elli guruş ve bunun iltizâmında olan Paşalîmânî mukâta'ası mâlından yüz elli yedi ve elli sekiz senelerinde dahi bunun emriyle kabz eylediği iki bin ve yine Erdek kasabası sâkinlerinden Türkmen Hâci Ahmed nâm kimesne zimmetinde yine mukâta'a-i mezbûr mâlından üç bin guruş alacağı olmağla..."**2/1148**

⁶⁹ "...nâm zimmiler zimmetlerinde birbirleri kefâletleriyle cihet-i karzdan üç kıt'a temessükât mücebince yüz altmış (boş) senesinden berü dokuz yüz guruş alacağı olup meblağ-ı mezbûrun iki yüz on gurusunu edâ ve temessüklerine zahriyye ve kusûr altı yüz doksan guruş zimmetlerinde kalup kable'l-ahz mezkûr el-Hâcc Abdullâh fevt olup meblağ irs-i şer'le mûmâ ileyhe intikâl itmeğle taleb eyledükde bu gün yarısın edâ iderüz diyü avk u te'hîr ve müteveffâ-yı mezbûrun dâyinleri dahi bu tarafda akçe mutâlebesiyle her bâr ta'cizden hâli olmayup ol vechile gadr-ı külli eyledüklerin bildürüp..."**4/942**

⁷⁰ "...alâ tarîkı'l-mudârebe iki bin guruş ahz ve meblağ-ı mezbûrun bin sekiz yüz altmış dört buçuk gurusunu mezbûr Memiş'e ceste ceste edâ ve teslim idüp şühûd muvâcehesinde hisâbları ru'yet olunup meblağ-ı mezkûrdan yüz otuz altı buçuk guruş bunun zimmetinde kalmağla merkûm Memiş fevt oldukda vârisleri olan karındaşı el-Hacc Abdullâh nâm kimesne ile kız karındaşı Âyişe ve zevcesi Fâtuma nâm hâtûnlar meblağ-ı bakî-i mezkûr yüz otuz altı buçuk guruş ahz ve kanâ'at itmeyüp iki bin guruş temâmen senden isterüz diyü..."**7/1136**

⁷¹ "...sarrâf tâifesinden Avanis nâm zimmîden ocakları umûriyçün murâbaha ile istidâne eyledükleri akçeyi beher sene taraflarından sâlyânegileri ma'rifetleriyle virerek sekiz bin guruş deynleri kalup lâkin iki seneden berü sefer-i hümâyûn vukû'ı hasebiyle hîdemât-ı aliyemden umûr ve ücret için mesârif-i kesîreye ibtilâ ve beş altı seneye dek umûrlarını ru'yete tâb evâr olamıyacıkları bedîdâr ve müstahikk oldukları mevâcibleri dahi yedlerine vâsıl olmadıgından eslihâ ve hayvânâtı kalmayup rûz-ı şeb hîdemât-ı aliyemde sarf-ı mağdûr ve mevâciblerinden mesfûra ol mikdâr guruş deynleriçün beher sene biner guruş virerek sekiz seneye değin taksît ile edâ ve kusûrıyla..."**8/598**

⁷² "...beş bin beş yüz gurusluk iki bin aded zencirli altın ikrâz ve add(?) ve teslim ol dahi iktirâz ve kabz ve Sakızlı Dimitri nâm zimmî dahi kefil bi'l-mâl olup ve meblağ-ı mezbûri kable'l-ahz mûrisüm mezbûr Ahmed fevt olup bana mevrûs olmağla mesfûr Andon zimmîden taleb iderüm diyü ba'de'd-da'vâ ve'l-istintâk mesfûr Sakızlı Andon zimmî cevâbında külliyyen inkâr eylediğinden mâ'adâ..."**9/663**

⁷³ "...murâbahacı tâifesinden Bekir nâm kimesneden bin yüz doksan yedi senesinde yüz yetmiş guruş istikrâz idüp ba'dehû mezbûrun altmış guruş akçesini edâ ve bâkî zimmetinde yüz on guruş deyni edâya râzî iken mezbûr tama'-i hâmından nâşi meblağ-ı mezbûr dahi devr olmuş değil iken ben virdiğın akçeyi murâbahaya hisâb iderüm diyü..."**11/170**

borçlunun kefillerinden tahsil olunması⁷⁴, muhtelif işler için köy ahalisine verdikleri borçtan fazla miktarı geri tahsil eden alacaklıların murabaha olarak fazla tahsil ettikleri miktarın borca mahsup edilmesi ve kalanın borçluların güçlerine göre defaten veya taksitle tahsil olunması⁷⁵, borç ve murabahasını ödeyen borçlulara temessüklerinin iade edilmesi⁷⁶ ihtilafları mevcuttur.

Hükümlere tarafların dini inançlarına göre baktığımızda 33 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 27 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 20 iken, Müslüman tebaa ile Yahudi tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 3 adettir. Zimmî tebaa ile Yahudi tebaa arasındaki ihtilaf sayısı ise 1 adettir. 7 kayıta ise taraflar belirli değildir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Para İstikrazı, Murabaha İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	33	27	-	20	3	1	7

⁷⁴ "...bir kıt'a temessük mücebince ber vech-i karz yüz doksan senesinden berü dört bin doksan üç gurus alacak hakkum olup sâlifü'z-zıkr Karacık kazâsına tâbî' Çölmekci karyesinden Çalık Ahmed Ağa ve Kafa es-Seyyid Ahmed Velî Kartal vakfî karyesinden Molla Hüseyin ve Monlâ Hasan Beşe ve (...) karyesinden es-Seyyid Kolcî (...) ve Çolkar karyesinden Alî baba ve Çakır karyesinden Osmân Çorbacı vesâir mazbûtu'l-esâmî kimesnelerün meblağ-ı mezbûr dört bin doksan üç gurusun edâsını bilâ emr ve (...) kifâye hüccet-i şer'îyye ile kefil-i mezbûr olup mezbûr Alî Usta deynini edâda meblağ-ı mezkûrî kable'l-edâ nakden olup meblağ-ı mezbûrî mezkûrundan kefâletlerine binâen bir kac def'a taleb eyledükde ol dahi imtinâ' ve..."11/2

⁷⁵ "...murâbahacı tâifesinden ma'lûmu'l-esâmî kimesnelerden bin iki yüz senesinde seferler vukû'ında umûr-ı mesâlihlerin ru'yet için istidâne eyledükleri akçe beher sene üzerlerine devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olunmuş değil iken mezkûrlar meblâğ-ı vâfireye iblâğ ve def'aten edâya bir dürlü kudretleri olmayup taksit ve tedric ile edâya râzîlar iken mezkûrlar def'aten talebi ve ahz ü habsi teklîfi ile te'addî vü rencîdeden hâlî olmadukların inhâ ve ma'rîfet-i şer'le muhâsabeleri ru'yet ve devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olan senelerde onı on bir buçukdan ziyâde ve devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olmayan senelerde dahi murâbaha nâmıyla aldıkları akçe asl-ı mâla zamm ve mâ'adâ zimmetlerinden kalan akçe dahi tedric ve taksit-i şer'î ile edâ-yı deyn itdürilüp def'aten talebi ve ahz ü habs teklîfi ile te'addî vü rencîde itdürilmemek bâbında hükmi-î hümayûnum recâ ve şürûti suâl oldukda karyeteyn-i mezbûreteyn ahâlîlerinin dâyinlerinden istikrâz eyledükleri akçe beher sene üzerlerine devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olunmuş değil ise min ba'd murâbaha taleb olunmayup tezkîr-i devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olunmuş ise senede onı on bir buçukdan ziyâde murâbahaya ruhsat virilmemeğe devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olan senelerde onı on bir buçukdan ziyâde ve devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olmayan senelerde murâbaha nâmıyla alınan akçe asl-ı mâla zamm ü takâss ve yedinde kalan deynlerin def'aten edâya kudretleri..."12/761

⁷⁶ "...bin gurus istikrâz idüp onı on bir buçuk hisâbınca murâbahası elli cem'an bin iki yüz elli guruşa temâmen edâ vü teslîm ve yedinde olan memhûr temessüklerini mutâlebe eyledüklerinde hilâf-ı şer'î şerîf onı on bir buçukdan ziyâde murâbaha mutâlebesiyle temessüklerin virmekte te'allül ve muhâlefet..."13/349

İhtilaflarda Müslüman tebaanın borçlu oldukları ihtilaf sayısı 38, zimmî tebaanın 40, Yahudi tebaanın 3 iken, 2 ihtilafta da Müslüman, zimmî ve Yahudi tebaa birlikte borçlu tarafı oluşturmaktadırlar. Müslüman tebaanın alacaklı oldukları ihtilaf sayısı 47 iken, zimmî tebaanın 34, 2 ihtilafta Müslüman ve zimmî tebaa birlikte alacaklı tarafı oluşturmaktadır.

Kazalara göre incelediğimizde ise; Galata 32, Haslar 31, Üsküdar ile ilgili 27 kayıt mevcuttur.

Nahiyelere göre incelediğimizde; Galata kazasındaki 32 kayıta; Marmara 15, Kapıdağ 10, Bandırma 2 adet şeklindedir. Haslar kazasındaki 31 kayıta, Silivri 9, Midye 7, B.Çekmece 2, Istranca 2 kayıtle ön plana çıkarken Üsküdar kazasındaki 27 kayıta ise, Gebze 9, Karamürsel 6, Şile 5, Kartal 2, Kaymaz 2 adet kayıtle ön plana çıkmaktadır.

2.1.7 İcareden(Kiralama Ve İş Akdi) Doğan Borç Alacak İhtilafları

İcare; kira, irat, gelir manalarına gelir⁷⁷. Fıkhi bir kavram olarak icare, menfaatin satımı yararlanılması şer'an mubah olan bir şeyden, bir bedel karşılığında belli bir süre yararlanmak üzere yapılan akit manasına gelir. İcaredede akdin konusu yararlanma olup, konu bakımından ikiye ayrılır. Birincisi herhangi bir menkul veya gayrimenkulden yararlanmak üzere yapılan kira sözleşmesi iken ikincisi ise insanın başkası için çalışması üzerine yapılan kira sözleşmesi ki, buna "*iş akdi*" veya "*hizmet sözleşmesi*" denir.

Bir şeyin aynını (kendisini) istihlake yönelik icare akdi geçerli değildir. İcaredede akdin konusu, şeyin kendisi değil, o şeyden yararlanmadır. Bu "kendisinden aynı devam etmekle birlikte yararlanmak mümkün ve caiz olan her şeyin, kira akdine konu olması da mümkündür" şeklinde ifade edilebilir.⁷⁸

⁷⁷ Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.406.

⁷⁸ Hamdi Döndüren, "*İcare*", ŞİA, c. IV, s 20.

XVIII. yüzyıl İstanbul ahkâm defterlerinde icare ile ilgili hüküm sayısı 33 adet olup; kiralama ile ilgili 15 adet, iş akdi ile ilgili 18 adettir. Kiralama ile ilgili ihtilafların çoğunluğu ev sahibi ile kiracı arasındaki kira borcundan dolayı çıkan ihtilaflar oluştururken, bununla birlikte arsa⁷⁹, hamam⁸⁰, han⁸¹, dükkân⁸², mahzen⁸³, değirmen⁸⁴ ve menzil⁸⁵ kiralamalarıyla ilgili ihtilaflarda mevcuttur. Kiralama bedellerinin ödenmemesinde vakıflara ait yerlerin bir hayli fazla olması dikkat çekmektedir. Kiralama genellikle bir bedel karşılığında olmakla birlikte bazen de kiralamanın karşılığı kiralanan şeyin tamiri de olmaktadır⁸⁶.

İş akdi ile ilgili ihtilaflarda ise; hizmetli olarak çalışan kişinin ecri mislinin * mirasçılardan tahsil edilmesi⁸⁷, adam çalıştırıp ecri mislini ve iş görürken harcadığı parayı ödemeyen kişiden bu bedelin tahsil olunması⁸⁸, başkası adına iş görüp para harcadığı şeklindeki yanlış beyanı ile ecri misli ve para talep eden şahısla ilgili ihtilaflar⁸⁹, işlerini gördürmek üzere belirli bir icar bedeli ile anlaştıktan sonra kararlaştırılan ücreti ödemeyen kişilerden bu bedelin tahsil olunması⁹⁰, ücret kararlaştırmaksızın altı sene

⁷⁹ 3/479

⁸⁰ 8/4, 8/233

⁸¹ 2/491, 9/640

⁸² 2/491, 9/640, 10/396

⁸³ 9/640

⁸⁴ 11/525

⁸⁵ 11/766

⁸⁶ "...on beş göz değirmânlarınun taş ve harkını vesâir iktizâ iden mahallerin ta'mîr eylemek şartıyla bin yüz yetmiş (boş) senesinde bin üç yüz keyl mahsûle icâr idüp lâkin merkûm ta'mîr itmeyüp üç ay mürûrundan sonra ta'mîr ve gereği gibi işlemediğinden bu ma'lûmu'l-mikdâr zarar eylediğinden gayrı bunun mezkûra şer'an vireceği yoğiken altı yedi yüz keyl mahsûl iddi'â..." 5/652

* **Ecr-i Misil**; Benzerine göre tesbit edilen ücret manasına gelir. İşçi veya memura çalışması karşılığı verilecek olan ücret, maaş gibi bedellerle menkul veya gayrimenkullerin kiraya verilmesinden doğan kira bedellerinde bilirkişinin belirlediği miktarlar demektir. İşçinin çalışmasının veya yaptığı işin belirli esaslara göre takdir ve tesbit edildiği piyasa değeridir.

⁸⁷ "...ücret ile hıdmet ider makûlesinden olmağla nâhiye-i mezbûra tâbi' Başbüyük nâm karye sâkinlerinden çiftlik ashâbindan Süleymân Ağa dimeğle ma'rûf kimesne ile oğulları Mehmed ve Velî nâm kimesnelere bin yüz altmış yedi senesinden berü ücret-i kavilsiz hıdmet idüp henüz ecr-i mislin almadın mezbûr Süleymân fevt olmağla terekisi oğulları mezbûrâna irs-i şer'le ba'de'l-intikâl hâlâ zabt itmeleriyle gerek müteveffâ-yı mezbûrun ve gerek oğulları merkûmânun zimmetlerinde müctemi' olan ecr-i mislin taleb eyledükde virmeyüp..." 8/21

⁸⁸ "...ücret ile hıdmet ider makûlesinden olmağla yine nâhiye-i mezbûreden Dimitraki nâm zimmiye bin yüz seksen senesinden berü hıdmet idüp hıdmet eylediği eyyâmün ecr-i mislini taleb eyledükde virmedüğinden gayrı mesfûrun bi şartı'r-rücû' emrine binâen sarf eylediği sekiz yüz gurusını dahi bivech-i şer'î edâda te'allül ve gadr sevdâsında oldığın..." 8/847

⁸⁹ "...muvâcehesinde da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp bin yüz seksen senesinden berü hıdmet idüp hıdmet eylediğim eyyâmün ecr-i mislini taleb eylediğümden başka bi şartı'r-rücû' emrine binâen sarf eylediğim sekiz gurusı dahi taleb eylediğümdede edâda te'allül ve gadr sevdâsında oldığını müş'ir yedümdede olan fetvâ-yı şerîfe mücebince taleb iderüm suâl olunup icrâ-yı şer'îsi ve alıvrılmek matlûbımdur didükde gibbe's-suâl ve aktbe'l-inkâr idicek müdde'î-i mesfûrdan mübîn beyyine taleb olındukda ityândan ızhâr-ı acz ve yemîne dahi tâlib ve rağbet itmediğinden..." 8/1109

çalıştırdığı kişiye ecri mislini ödemeyen şahıs ile çalıştırdığı kişi arasındaki ihtilaf⁹¹, rücu şartıyla ölünceye kadar bakması karşılığı malını bağışlama vaadinde bulunan kadın ve bu maksatla kendisine bir süre bakan ve sonra darp edilen kimse arasındaki masraflar hususundaki ihtilaf⁹², adam çalıştırıp ücretini ödemeyen ve parasını gasp eden kişiden ücretin ve gasp ettiği paranın geri alınması⁹³, çalıştırdığı kişinin ücretini ödemeyip firar eden kişiden ücretin tahsil olunması hususunun mübaşir marifetiyle ilgili kadılıкта görülmesi⁹⁴, ücret kararlaştırılmaksızın hizmet edip vefat eden kişinin ecri mislinin mirasçısı tarafından tahsili⁹⁵ şeklindedir.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde; Müslümanların kendi arasındaki ihtilaf sayısı 17 iken, zimmî tebaaların ihtilaf sayısı ise 10 adettir. Müslümanlar ile zimmîler arasındaki ihtilaf sayısı 5 iken Yahudi, Müslüman ve zimmî tebaaların hep birlikte taraf oldukları ihtilaf sayısı ise 1'dir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 15'de gösterilmiştir.

⁹⁰ "...kendülerinin maslahatlarını görmek için işbu sene-i mübârekede buna üç yüz guruş ve birkaç kat esvâb-ı mu'ayyene virmek üzere huzûr-ı müslümaninde icâre-i sahîha ile isticâ[r] ve bu dahi mezbûrların maslahatlarını ru'yet idüp mukâvele eyledükleri ecr-i müsemması olan ol mikdâr guruş ve esvâb-ı mu'ayyeneyi talep eyledükde..."**9/42**

⁹¹ "...nâm kimesnenün talebiyle altı sene hidmet idüp mezbûre hıdmet eylediği senelerün ecr-i mislini talep eyledükde virmekde te'allül ve muhâlefet eyledükde..."**9/1234**

⁹² "...beni ölünce[ye dek] gör gözed nafaka ve kisvemi vir ru'yet eyle mesârifün mukabelesinde sana emlakümi vireyüm diyü emr itmeğle emrine binâen bi şartı'r-rücû' bu dahi yedi seneden berü mesfûreyi görüp gözedüp nafaka ve kisvesini mâlından virüp kadr-ı ma'rûf beher sene yüz guruşdan mütecâviz akçe harc u sarf idüp ba'dehû mesfûre bunı tard itmeğle masrûfını almak istedikde virmekde te'allül eylediğin..."**10/264**

⁹³ "dört sene hıdmetinde istihdâm ve ücret ile hıdmet ider makûlesinden olmağla ecr-i mislini talep eyledükde hilâf-ı şer'î-i şerîf virmedüğinden gayrı yüz doksân (boş) senesinde dahi bi gayrı hakkın otuz guruşını ahz idüp gadr eylediğin bildürüp..."**11/595**

⁹⁴ "...ücret ile hıdmet ider makûleden olup bin yüz doksân (boş) senesinde kazâ-i mezbûra tâbî' Yenice nâm karye mütemekkinlerinden Kiremitçi Deveci(?) nâm zimminün kiremid kârhanesinde beher sene beş yüz guruş olmak üzere ücret-i kavliyle iki sene hidmet idüp mesfûrun zimmetinde bin guruş müterâküm olmağla babaları mesfûr kiremedci mesfûrdan olmak⁹⁴ istedikde âlet ile üzerine hücum ve havfından nâşi firâr olmak üzere iken mürd oldukda meblağ-ı mezbûr irsen bunlara intikâl itmeğle bi'l-verâse talep ve almak murâd eyledüklerinde mesfûr bivech-i şer'î virmekde te'allül ve muhâlefet ve ibtâl-i hakk ve ekl ü bel' sevdâsında olduğın bildürüp âhar husûsa me'mûre mübaşir ma'rifetiyle şer'le görülüp babaları mürd-i mesfûrun kiremidci mesfûra iki sene hıdmet idüp zimmetinde müterâküm olan ol mikdâr guruş hakk-ı irsiyyeleri alıvrilüp icrâ-yı şer'..."**11/642**

⁹⁵ "...ücret ile hıdmet ider makûlesinden olduğından bin iki yüz altı senesinden berü ücret-i kavilsiz hıdmet idüp ecr-i misli olarak beş yüz elli guruşını kable'l-ahz oğlı merküm fevt olup irsen buna intikâl itmeğle mezbûr Abdurrahmân fevt olan oğlunun hıdmet eylediği senelerün ecr-i misli olan ol mikdâr meblağ-ı mezbûri talep eyledükde bivech-i şer'î virmekde te'allül ve muhâlefet..."**13/494**

Tablo 15

**XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki İcareden Doğan İhtilaflarda
Tarafların Dini**

DİNİ	Müslim- Müslim	Zımmi- Zımmi	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zımmi- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	17	10	-	5	1	1	-

Hükümlerin kazalara göre dağılımında Haslar 16, Üsküdar 9 ve Galata'da 8 ihtilaf meydana gelmiştir.

3.2 BORÇ-ALACAK, HİBE İLE İLGİLİ HUKUKİ MUAMELELER

3.2.1 Borç Temessükü

Temessük; tutunma, sarılma, borç senedi manalarına gelir.⁹⁶ Belli bir vade sonunda ödenecek borçlar için düzenlenen belgelerdir. Borç senedi alacaklıya senette yazılı miktar kadar alacak hakkı doğurur. Ancak borcun ödenmesiyle ilgili çıkabilecek masraflarda borçluya aittir.

Borç bazen karzdan, yani ödünç para vermekten doğmuş olabilir. Burada da borçludan borç senedi ve diğer teminatlar istenebilir. Diğer vadeli borçlarla, karz-ı hasenden* doğan borç arasında şu fark vardır. Diğer borçlarda muhayyerlik ve vade şartı koşulunca bağlayıcı olur. Karz akdinde ise, muhayyerlik şart koşulsa bile geçerli

⁹⁶ *Develioğlu*, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 1073.

* **Karzı Hasen**; Güzel ödünç, bir kimsenin nakit para, ölçülebilir, tartılabilir ve sayılabilir bir malı, benzerini(mislini)almak üzere bir şahsa vermesidir. Dini bir kavram olarak; hiçbir maddi çıkar düşüncesi gözetmeksizin sırf Allah'ın rızasını kazanmak ve ihtiyaç sahibinin sıkıntısını gidermek amacıyla karşılıksız borç verilmesi

olmaz. Çünkü muhayyerlik, taraflara akdi feshetme imkânı vermektedir. Karz akdinde zaten tarafların dilediği zaman akdi feshetme yetkileri vardır.⁹⁷

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde borç temessükü ile ilgili 82 adet kayıt mevcut olup; önceliği senet kullanılarak yapılan borçlanmaların geri ödenmemesi sonucu alacaklının şikâyet etmesi oluşturmaktadır.

Borç temessükü ile para istikraz eden borçlu ile alacaklı arasındaki ihtilaflarda borç temessükü ile borçlanan kişinin borcunu ödememesiyle birlikte, borçlunun borcunu ödemiş olmasına rağmen alacaklının borç isnadında bulunması⁹⁸, borçlu olup borçlarını ödemeyen reaya ile alacaklının mirasçıları arasındaki ihtilaflar⁹⁹, borcunu geri ödemeyen borçluların kefilî ile alacaklılar arasındaki ihtilaf¹⁰⁰, zimmetindeki para ve mukataa malından dolayı borçlu olan kişi ile alacaklı arasındaki ihtilaf¹⁰¹, borçlu ile sulh olup sulh bedelini tahsil ettikten sonra tekrar alacak iddiasında bulunan alacaklının teaddisi¹⁰², karz olarak para aldıktan sonra ölen şahsın borcunun mirasçıya intikal

⁹⁷ Hamdi Döndüren, “*Borç Senetleri*”, ŞİA, c I, s.327.

⁹⁸ “...yüz üç guruş istikrâz ve yedine deyn temessüki virüp ba‘dehû meblağ-ı mezbûri merkûma edâ ve viridiği deyn temessükün girü alup ve bunun meblağ-ı mezbûrdan zimmetini ibrâ ve kat‘-ı nizâ‘ ve faslı⁹⁸ husûmet birle cânib-i şer‘den hüccet-i şer‘iyye virilüp ve bu makûle kat‘-ı nizâ‘ ve faslı husûmet ve ibrâ birle hüccet-i şer‘iyye virilen da‘vânun tekrâr istimâ‘ı memnû‘ iken mezbûr ol ibrâsına muğâyir tekrâr meblağ-ı mezbûr talebi ve ahz ü habs teklîfi ...” **1/1293**

⁹⁹ “...bin dört yüz otuz guruş bâ temessük alacak hakkı olup almadın fevt olmağla irs-i şer‘le buna ve sağır oğlu Ömer ile sağire kızlarına intikâl itmeğle bu dahi asâleten ve vesâyeten meblağ-ı merkûmı mezbûrlardan taleb ve murâfa‘a-i şer‘ olduklarında şer‘an sâbit ve kıbel-i şer‘den hüccet-i şer‘iyye virilmişiken hilâf-ı şer‘-i şerîf ve muğâyir-i hüccet-i şer‘iyye edâda te‘allül ve muhâlefet ve gadr murâd eyledüklerin ve tarafından (boş) nâm kimesneyi vekîl eyledüğün bildürüp hüccet-i şer‘iyye ve temessükleri mücebince şer‘le görölüp müteveffâ-yı mezbûrdan müntakıl mezbûrların zimmetlerinde olan meblağ-ı merkûm bi’t-temâm tahsil ve vekîl-i merkûm alıvirilüp hilâf-ı şer‘-i şerîf bir dürlü te‘allül...” **2/333**

¹⁰⁰ “...mevsûf kimesne kefâletiyile bin yüz elli (boş) senesinden berü cihet-i karz-ı şer‘den ber müceb-i temessükât bin beş yüz [guruş] alacak hakkı olup meblağ-ı mezkûrı merkûmlardan ve kefil bi’l-mâl olan mezkûrdan defe‘âtıyile taleb ve almak istedikde mezkûrlar dürlü dürlü illet ve bahâne ile bivech-i şer‘î avk u te‘hîr ve edâda te‘allül ve muhâlefet ve ibtâl-i hakk ve gadr sevdâsında oldukların bildürüp şer‘le görölüp mezkûrların temessükâtları mücebince zimmetlerinde zuhûr iden meblağ-ı mezkûr bi’t-temâm tahsil ve kendüye alıvirilüp icrâ-yı şer‘ ve ihkâk-ı hakk...” **2/1121**

¹⁰¹ “...cihet-i karz-ı şer‘den bâ temessük bin yüz elli (boş) senesinde yedi yüz elli guruş ve bunun iltizâmında olan Paşalîmânî mukâta‘ası mâlından yüz elli yedi ve elli sekiz senelerinde dahi bunun emriyle kabz eyledüğü iki bin ve yine Erdek kasabası sâkinlerinden Türkmen Hâcı Ahmed nâm kimesne zimmetinde yine mukâta‘a-i mezbûr mâlından üç bin guruş alacağı olmağla bir kaç def‘a tarafından âdem gönderdikde mezbûrlar eşirrâlar olmalarıyla firâr ve üç seneden berü virmeyüp zimmetlerinde kalmağla taleb eyledükde te‘allül ve ibtâl-i hakk ve gadr sevdâsında oldukların bildürüp ...” **2/1148**

¹⁰² “...bâ temessük beş yüz ve ber müceb-i defter iki yüz elli mecmû‘ı yedi yüz elli guruş alacak hakkım vardır diyü iddi‘â ve murâfa‘a-i şer‘-i şerîf olduklarında beynlerine muslihûn tavassut itmeğle meblağ-ı merkûmdan mesfûr Nikolaki zimmî ile iki yüz yigirmi guruş üzerine sulh ve bedel-i sulh olan meblağ-ı merkûmı temâmen edâ ve hukûk u mevki‘a müte‘allika amme-i da‘vâ ve mutâlebâtın birbirlerinin

eden maldan tahsil edilmesi¹⁰³, karz olarak borç alan şahıslardan cebren asıl borç miktarından fazla miktarda borç ikrarını havi temessük olan alacaklının teaddisinin önlenmesi¹⁰⁴, karz borcunu ödemeyip firar eden borçlunun mübaşir marifetiyle bulunup İstanbul'a getirilmesi¹⁰⁵, alacak iddiasında bulunan şahsın zorla temessük aldığı kişiye teaddisinin önlenmesi¹⁰⁶ gibi ihtilaflardır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 37 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 15 ihtilaf ise zimmî tebaanın arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 21 iken, Müslüman tebaa ile Yahudi tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 1 adettir. 8 kayıta ise taraflar belirsizdir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 16'da gösterilmiştir.

zimmelerin ibrâ vü iskât ve cânib-i şer' den bunun yedine hüccet-i şer' iyye virilüp ve bu makûle bir def'a şer' le görülüp kat'-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet ve ibrâ-yı zimmî birle hüccet-i şer' iyye virilen da'vânun tekrâr istimâ'ı memnû' iken mesfûr Nikolaki zuhûr ve ben senünle sulh olduğuma nâdim oldum diyü muğâyir-i ibrâ ve hüccet-i şer' iyye ve hilâf-ı şer'-i ...” **3/883**

¹⁰³ “...cihet-i karz-ı şer' den ber müceb-i temessük ma'lûmu'l-mikdâr gurus alacak hakkı olup almak üzere iken mesfûr zimmî mürd olmağla bu dahi terekesin ahz ü kabz iden yine karye-i mezbûre sâkinlerinden zevcesi (boş) nâm nasrâniyyeden mürd-i mesfûr mâlından taleb ve almak istedikde dürlü illet ve bahâne ile virmekde te'allül ve ibtâl-i hakk ve gadr-ı küllî sevdeâsında olduğın bildürüp şer' le görülüp mürd-i mesfûrun zimmînde yedinde olan temessûki mücebince ol mikdâr gurus hakkı terekesin ahz ü kabz iden zevcesi mesfûrdan mürd-i mesfûr mâlından temâmen tahsil ve bîkusûr buna alıvrilüp te'allül itdürilmeyüp...” **5/106**

^{104c} “...Abdurrahmân Ağa dimeğle ma'rûf kimesne işbu sene-i mübâreke bunlara cihet-i karz-ı şer' den beş yüz gurus virüp ba'dehû yüz gurus murâbaha ve üç yüz gurus tahsildâriyye cem'an dokuz yüz gurus bana temessük virün diyü bunlara ibrâm eyledükde bunlar dahi ol mikdâr meblağ-ı mezbûr için temessük virmeğe kudretimüz yokdur diyü cevâb eyledüklerinde zâbit-i mezbûr cümlesini hilâf-ı şer'-i şerîf habs ve habishânede eylediği cevır ü eziyyetine bir vechile tahammülleri kalmayup dokuz yüz gurus bunlardan cebren ve kerhen temessük ahz eyledükden sonra tarafından vekîlleri olan Hasan Beşe ve Feyzullâh Beşe dimeğle ma'rûf kimesneler üzerine musallat ve derûn-ı temessükde olan yüz gurus murâbaha ve üç yüz gurus tahsildâriyyeyi sizden aluruz diyü bivech-i şer' i te'addî ve günâgün cevır ü ezâ itmeleriyle...” **8/707**

¹⁰⁵ “...karzdan bâ temessük üç yüz elli gurus alacakları olup taleb ve almak murâd eyledüklerinde hilâf-ı şer' edâda te'allül ve muhâlefet ve şahidleri İstanbul'da olmağın mesfûrân mukaddemâ bâ arz-ı hâl lede'l-inhâ ve'l-istid'â çavûş mübâşeretiyile Der-aliyyeme ihzâr olunmak için...” **10/241**

¹⁰⁶ “...Yani nâm zimmî gelüp bunun kimesneye deyn ü kefâleti olmayup üzerine dahi şer'an bir nesne sâbit olmuş değil iken yine nâhiye-i mezbûr sükkânından Ahmed nâm kimesne zuhûr ve benüm ve¹⁰⁶ senün zimmînde yüz yiğirmi gurus alacağım vardır diyü buna cebr ve kerh idüp bu dahi ikrâhen temessük virüp lâkin bu makûle olan ikrâr-ı deyn ve tahrîr-i temessük şer'an sahîh olmayup meblağ-ı mezbûrî senden alurum diyü te'addîden hâlî olmadığım...” **13/369**

Tablo 16

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Borç Temessükü İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zımmi- Zımmi	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zımmi	Müslim- Yahudi	Zımmi- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	37	15	-	21	1	-	8

Müslüman tebaanın borçlu tarafı oluşturdukları ihtilaf sayısı 35 iken, zimmî tebaanın 39, Yahudi tebaanın 1 adettir.3 ihtilafta da Müslüman ve zimmî tebaa birlikte borçlu tarafı oluşturmaktadırlar.

Müslüman tebaanın alacaklı tarafı oluşturdukları ihtilaf sayısı 56 iken, zimmî tebaanın 19, Yahudi tebaanın 1 adettir.2 ihtilafta ise Müslüman ve zimmî tebaa alacaklı tarafı oluşturmaktadır.

Kazalara göre incelediğimizde ise Galata 38, Haslar 30, Üsküdar ile ilgili 11 kayıt mevcuttur.

Hükümlerin dağılımını nahiyelere göre incelediğimizde; Galata kazasına ait 38 kayıta Kapıdağ 24, Bandırma 7 Marmara 6 adet şeklindedir. Haslar kazasına ait 30 kayıta, Midye 10, Silivri 8, çatalca 4, Büyük Çekmece 3, Terkos 3, Istranca 2 adet şeklinde iken Üsküdar kazasına ait 11 kayıta ise, Karamürsel 4, Şile 3, Gebze'de 2 adet ihtilaf meydana gelmiştir.

3.2.2 Şufa Hakkı

Önalım hakkı olarak bilinen *şufa hakkı*; Satılan bir malı, ortak veya komşunun aynı bedel ile almada öncelik hakkına sahip olmasıdır. Şuf'a Arapça bir kelime olup "Şef'un" kökünden alınırsa tekili çift yapmak, tekin zıddı olan çift anlamına gelir. Bu kökten şufa, toplama, ilave etme ve artırma demektir. "Şefat" kökünden alınırsa; acımak, merhamet etmek ve yardımda bulunmak anlamına gelir. Mecelle'de şufa şöyle tarif edilir; "*Şuf'a*; satın alınan bir mülkü, alıcıya her kaç mal oldu ise o miktar ile

temellük etmektedir.”¹⁰⁷ Buna göre *şufa*; satılan veya bir bedel karşılığında bağışlanan kimseye mal olduğu bedel ile alıcıdan veya bağışlanandan, bazı durumlarda ise satıcıdan zorla alıp mülk edinmektir.

Ortak bir malın birlikte kullanımı ortakların uyumlu olması ile yakından ilgilidir. Uyuşamayan ortakların, ortak mülkten yararlanması zorlaşır. İhtilaf uzayınca, ya taksim yoluna ya da bu mümkün olmazsa malı kökten satış yoluna giderler, işte bir ortak kendi payını satmak isteyince, alıcının, diğer ortağa zarar vermemesi için İslam hukuku, ona bazı öncelik hakları tanımıştır. Kısaca, payını satmaya karar veren bir ortak önce bunu diğer ortağa teklif edecektir. O satın almadığı takdirde bir yabancıya satması mümkün olur. Eğer ondan habersiz satış yapılmışsa, diğer ortak şufa hakkını kullanarak satılan hisseyi geri alabilir.¹⁰⁸

İncelediğimiz dönemde İstanbul ahkâm defterlerinde şufa hakkı ile ilgili ihtilaf sayısı 8 adet olup, şikâyetlerde çoğunlukla şufa hakkı satış sırasında talep edilmeyip satışın gerçekleşmesinden sonraki dönemde öne sürülmekte ve gerçekleşmiş olan satışın bozulması istenmektedir. Ayrıca müştereken su tahsisi emlakine sahip olanlardan birinin hissesini satın alan kişi ile su tahsisi emlakinin diğer ortağı arasındaki şufa hakkı ihtilafı¹⁰⁹, mülk ev satışında alıcı ile satıcının hissedarı arasında şufa hakkının kullanılması hususunda ortaya çıkan ihtilaf¹¹⁰, müştereken mülk odaya sahip olup diğer hissedar hissesini satarken şufa hakkını kullanmayan ve sonradan kullanmak isteyen hissedarın teaddisinin önlenmesi¹¹¹, mülk menziline bitişindeki menzili şufa hakkını

¹⁰⁷ *Mecelle*, 950.md.

¹⁰⁸ Hamdi Döndüren, “*Şufa Hakkı*”, ŞİA, c. VII, s.320.

¹⁰⁹ “...iştirâk[en] mutasarrıf oldukları su tahsisi emlakinden mezkûr Hasan hissesin bey’ ider oldukda müşterekleri mezkûr bey’i istimâ’ itdikleri ânda şuf’a iştirâyâ tâlib olmamalarıyla bu üç yüz guruşa iştirâ ve yedine virilen senedât-ı şer’iyyesi mücebince dört seneden berü zabt idüp dahl icâb itmez iken şimdi müşterikleri merkûmlar zuhûr ve şimdi şuf’a yedinden alıruz diyü...”**3/1023**

¹¹⁰ “...mutasarrıf olduğu mülk menziline mukaddemâ bey’ ider oldukda hemcivârı olan karye-i mezbûreden Boyacı Nikola nâm zimmî bey’-i mezbûrî istimâ’ itdiği ânda ittihâz-ı şuf’a itmeyüp şerâyıtına ri’âyet itmemeğe mesfûr menzil-i mezkûrî beş yüz elli guruşa buna bey’-i bât-ı kat’î ile bey’ u teslim ve bu dahi tesellüm ve bahasını edâ ve yedine virilen hüccet-i şer’iyye mücebince zabt idüp bir vechile dahl olunmak icâb itmez iken bir kaç ay mürûrından sonra mesfûr Nikola zimmî zuhûr ve şirrete sülûk ve menzil-i mezbûra ben şeff’ idüm şuf’aten alurum diyü nizâ’ ve murâfa’a-i şer’ olduklarında ber vech-i muharrer bey’-i mezbûrî istimâ’ idüp ittihâz-ı şuf’a itmediği şer’an zâhir...”**7/1155**

¹¹¹ “...ile iştirâken mutasarrıfiken mezkûr Ömer oda-i mezbûrdan hissesini semen-i ma’lûme mukâbelesinde buna bey’ u teslim eyledükde mezbûr Mustafâ bey’e âlim olduğu meclisde bilâ özr sükût idüp ve taleb-i muvâsebe(?) itmemeğe şer’an şuf’a sâkıt olmuşiken şimdi mezkûr Mustafâ oda-i mezbûrdan aldığı hisseyi şuf’aten yedünden alurum diyü hilâf-ı şer’-i şerif te’addî eylediğin...”**9/375**

kullanarak satın almak isteyen şahıs ile satıcı arasındaki ihtilaf¹¹², mahzendeki hissesini başkasına satan şahsın ortağının şufa hakkı nedeniyle hisseyi kendisinin almak istemesi¹¹³, mahzenlerinin bitişiğindeki mahzeni şufa hakkı nedeniyle satın almak isteyen mirasçılarının vasisi ile satıcı arasındaki ihtilaf¹¹⁴, ortaklarının değirmendeki hissesini şufa hakkını kullanarak satın almak isteyen şahıslar ile satıcı arasındaki ihtilaf¹¹⁵, menzilinın bitişiğindeki menzili şufa hakkını kullanarak satın almak isteyen şahıs ile satıcı arasındaki ihtilaflar¹¹⁶ şeklindedir.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde ise 2 ihtilaf Müslümanların kendi arasında iken 6 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasındadır.

Kazalara göre ise Galata 4, Üsküdar 2 ve Haslar ile ilgili 2 kayıt mevcuttur.

3.2.3 Hibe

Hibe; karşılıksız vermek, bağışlamak, karşılıksız bağış, bağışlanmış şey anlamlarına gelir. Bedel şart koşulmaksızın bir malın derhal temlik edilmesidir. Arapçada genel olarak atıyye, nihle, sadaka ve hediye sözcükleri bu anlamda kullanılmaktadır. Hibe'nin Mecelledeki tarifi şöyledir. "*Hibe*, bila ivaz bir malı temlik etmektir."¹¹⁷

¹¹² "...mutasarrıf olduğu mülk menzili ittisâlinde ma'lûmetü'l-hudûd mülk menzile mutasarrıf olan Petro nâm zimmî bin yüz doksan (boş) senesinde karye-i mezbûre mütemekkinlerinden Yorgi nâm zimmîye iki yüz kırk guraşa bey' murâd itdükde bu dahi bey'-i mezbûri istimâ' itdüğü ânda ittihâz-ı şüf'a ve şerâite bi temâmihâ ri'âyet idüp menzil-i merkûmî il virdiği bahâ ile almağa tâlib iken mesfûr buna virmeyüp âhardan mesfûra virüp gadr eylediğin..."**10/750**

¹¹³ "...ale'l-iştirâk mülk mahzene mutasarrıfken mesfûrenün zevci Manol nâm zimmî ol mahzen hissesini işbu sene-i mübâreke bey' ider oldukda bu dahi bey'-i mezbûri istimâ' eylediği ânda ittihâd-ı şüf'a idüp ve şerâyıtına bi temâmihâ ri'âyet idüp almağa tâlib iken mesfûr buna virmeyüp ecâ nibden yine nâhiye-i mezbûr mütemekkinlerinden Yanako nâm zimmîye virüp gadr eylediğin..."**12/357**

¹¹⁴ "...mülk mahzenleri ittisâlinde mülk mahzene mutasarrıf olan Kostandi nâm zimmî mahzen-i mezbûri bey' murâd eyledükde bu vesâyeti hasebiyle bey'-i mezkûri istimâ' eylediği ânda ittihâz-ı şüf'a ve şerâyıtına bi temâmihâ ri'âyet idüp mahzen-i mezkûri sağır-i mezkûrlara il virdiği bahâ ile alıvrilmek istedikde mesfûr sağır-i mesfûrlara virmeyüp ecâ nibden Erdek sâkinlerinden diğer Kostandi nâm zimmîye bey' idüp sağirelere küllî gadr eylediğin..."**12/413**

¹¹⁵ "...ale'l-iştirâk mülk değirmâna mutasarrıflar iken mesfûr hissesini işbu sene-i mübâreke bey' ider oldukda bunlar dahi bey'-i mezbûri istimâ' itdüğü ânda ittihâz-ı şüf'a idüp şerâyıtına ri'âyet idüp almağa tâlibler iken mesfûr bunlara virmeyüp ecâ nibden yine nâhiye-i mezbûra tâbi' Ormanlı nâm karye sükkânından Alî nâm kimesneye virüp gadr eylediğin..."**12/428**

¹¹⁶ "...mutasarrıf olduğu mülk menzili ittisâlinde mülk menzile mutasarrıf olan Margarite nâm nasrâniyye menzil-i mezbûri işbu sene-i mübâreke bey' ider oldukda bu dahi bey'-i mezbûri istimâ' itdüğü ânda ittihâz-ı [şüf'a] idüp şerâyıtına bi temâmihâ ri'âyet idüp menzil-i mezbûri şüf'aten il virdiği bahâ ile almak istedikde mesfûre buna virmeyüp ecâ nibden yine karye-i mezbûr mütemekkinlerinden Aleksi nâm zimmîye bey' idüp ziyâde gadr eylediğin..."**13/320**

¹¹⁷ *Mecelle*, 833. md.

İncelediğimiz dönemde İstanbul ahkâm defterlerinde hibe ile ilgili 4 adet kayıt mevcut olup içerikleri ise; ölünceye kadar kendisine bakma şartıyla evinin yarı hissesini oğluna hibe eden kişi ile oğlu arasında ev hususunda ortaya çıkan ihtilaf¹¹⁸, evin yarı hissesini satın alarak diğer yarısını da hibeyle on beş yılı aşkın süredir mutasarrıf olan şahıs ile evde miras hissesi iddia eden kimse arasındaki ihtilaf¹¹⁹, kendisine ölünceye değin bakmak şartıyla kocasına bağıştta bulunan kadın ve kendisine bakmadığı gibi birde boşayan koca arasında bağıştta ilişkin ihtilaf¹²⁰, şahıslar arasındaki bağı ve menzilin hibe edilmesinden doğan ihtilafları¹²¹ şeklindedir.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 3 ihtilaf Müslümanlar arasında olurken, 1 ihtilaf ise zimmî tebaa arasında olmuştur.

Hükümleri kazalara göre değerlendirdiğimizde ise; hibe ile ilgili ihtilafların tamamı Üsküdar Kazasında olmuştur.

3.2.4 Sulh Bedeli

Sulh; barış, anlaşma, anlaşmazlığı gidermek için iki kişi veya iki taraf arasında yapılan bir akittir. Sulh genel olarak, ihtilaf konusu olan şeyden daha azı üzerinde yapılır ve taraflar arasındaki anlaşmazlığı sona erdirir.

Sulh sözleşmesi, tarafların birbirlerine karşılıklı ödünlere bulunmak suretiyle aralarında var olan bir hukuki ilişki üzerindeki bir anlaşmazlığa veya tereddüde son vermek amacıyla yapmış oldukları bir sözleşmedir. Mecelle’de “*Sulh*, iki tarafın rızasıyla uyuşmazlığı ortadan kaldıran bir sözleşmedir ki, icap ve kabul ile tamamlanır”

¹¹⁸ “...mutasarrıf olduğu mülk menzilinün nısfını yine kazâ-i mezbûrede sâkin oğlu Mustafâ nâm kimesneye kendüyi ölünceye dek görüp gözetmek şartıyla bin yüz altmış (boş) senesinde hibe idüp bu makûle şartıyla hibe şer’an sahîh değil iken oğlu mezbûr ba’zı müfsidün tahrîkleriyle bunu menzil-i mezkûrdan çıkarup senün menzil-i mezbûrda alâkan yokdur...”**4/734**

¹¹⁹ “...intikal itmeğle zevcesi mezbûre terekeden hissesi mukabelesinde menzil-i mezkûrun nısfını alup mutasarrıfe iken hissesini ol dahi buna bey’-i bât-ı kat’î ile bey’ idüp menzil-i mezkûra müstakillen mutasarrıf olup ve bu makule bilâ özi-şer’î on beş sene mürûr iden mülk menzil da’vâsinun istimâ’ı memnû’iken mezkûr Hâcî Hüseyin zuhûr ve ol menzil kırk sene mukaddem babamun idi fevt oldukda karındaşum müteveffâ-yı merkur Mehmed ile bana intikal itmişidi hissem vardur diyü...”**9/7629**

¹²⁰ “...beni ölünce görüp gözed senün zimmetünde olan yüz guruş ile yetmiş beş guruş mihrüm senün olsun diyü bin yüz doksan senesinde hibe idüp mezbûr dahi görüp gözetmedin mâ’adâ mezbûreyi tatlık idüp bu makule şartıyla hibe şer’an sahîh olmadığına yedine şeyhülislâmdan iki kıt’a fetvâ-yı şerife virilmeğle bu dahi zevci mutallak-ı mezbûrdan zimmetinde olan meblağ-ı mezbûr ile mihrini taleb eyledükde bîvech-i şer’î vermeyüp...”**11/293**

¹²¹ “...zıkr olunan bâğ ve menzilinü bin iki yüz yedi senesinde hüsn-i rızâsıyla buna hibe-i sahîha-i şer’iyye ile hibe vü teslim ve bu dahi tesellüm ve kabul idüp dahl icâb itmez iken şimdi mesfûr zuhûr ve ben emlâk-i merkûmeyi sana hibe eylediğüme nâdim [oldum] diyü...”**12/502**

şeklinde tanımlanmıştır¹²². Daha sonraki maddelerde ise, sulh sözleşmesinin şartları düzenlenmiştir. Sulh sözleşmesinin kurulması için tarafların karşılıklı tavizlerde ve fedakârlıklarda bulunmaları gerekir. Sulh sözleşmesinin kurulabilmesi için daha önceden taraflar arasında bir sözleşmenin varlığı aranır. Bir hukuki ilişki uyuşmazlığın veya tereddüdün konusunu oluşturmaktadır.

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde sulh bedeliyle ilgili 13 adet kayıt mevcut olup; önceliği davada kadı tarafından verilen sulh bedelinin borçlu tarafından ödenmemesi ve borçlu tarafından sulh bedelinin ödenmesine rağmen alacaklı tarafından yeniden alacak iddiasında bulunulması oluşturmaktadır. Bununla birlikte başkasına miras kalan malı zapt edip, daha sonra bu malın bir kısmını vererek sulh olunmasının istenmesi, mültezim ile reaya arasında sulh bedelinden çıkan ihtilaflarda mevcuttur.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 7 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 3 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 3'dür.

Kazalara göre ise Galata 6, Üsküdar 6 ve Haslar'a ait 1 kayıt mevcuttur.

3.2.5 Rehinli Borç Alacak

Rehin; sabit ve devamlı olma, habs ve men etme; mutlak surette alıkoyma, mutekavvim bir malı, kıymete sahip olan bir şeyi, bir borç veya hakkın temin edilmesini sağlayacak şekilde hak yerine getirilinceye kadar habs etme, elde tutma manalarına gelir. Rehin verene "*rahin*", rehin alana "*mürtehin*", rehin edilen şeye "*merhün, rehin veya rehine*" denilir.

Mecellede ise; "Rehin, bir malı ondan mümkün olan bir hak karşılığında hapsedmek ve alıkoymaktır."¹²³

İncelediğimiz dönemde İstanbul ahkâm defterlerinde rehinli borç alacakla ilgili 16 adet kayıt mevcut olup; önceliği borç karşılığında rehin bırakılan şeyin borcun

¹²² *Mecelle*, 1561.md.

¹²³ *Mecelle*, 701.ve 704. md.

ödenmesine rağmen iade edilmemesi oluşturmaktadır. Rehin bırakılan şeyler genellikle ev, bağ, bahçe, arsa, değirmen ve gibi gayrimenkullerden oluşmaktadır.

İhtilafların içeriklerine baktığımız zaman; ahırını rehin ederek para istikraz ettikten sonra vefat eden kişinin kalan borcundan rehin olunan ahırın dışındaki emlakle alacaklının ilgisinin olmaması¹²⁴, muhtelif kişilerden borç alıp bağ, bahçe, tarla ve evini alacaklıların her birine rehin gösteren kişinin borçlarının taksitlendirilerek ödettirilmesi¹²⁵, borcunu ödemeyen şahsın rehin gösterdiği mülk bağının satılarak alacağın tahsil olunması¹²⁶, borç para alıp bağını rehin eden borçlu ile alacaklı arasındaki ihtilaf¹²⁷, para istikraz edip karşılığında dükkânını rehin ettikten sonra borcunu ödeyen şahsın dükkânını geri almasına mani olan alacaklının muhakeme olunmak üzere İstanbul'a gönderilmesi¹²⁸, karz olarak borç alınan para karşılığında rehin gösterilen arsaların borç ödenip rehin kaldırılıncaya kadar satılamayacağına ve satın alma iddiasında bu arsaları zapt etmek isteyen şahsın teaddisinin önlenmesi¹²⁹, borç alınan para karşılığın da rehin gösterilen mülklerin borcun ödenmesiyle birlikte mal sahiplerine geri verilmesi gerekirken bu mülkleri geri vermeyen kişilerin gizlendikleri yerden alınarak İstanbul'a gönderilmeleri¹³⁰, vedia bırakılan eşyadan

¹²⁴ "...istikrâz eylediği iki yüz guruş mukâbelesinde bir bâb âhûrını alâ tarîkı'l-istiğlâl rehn vaz' eyledükden sonra meblağ-ı mezbûrî merkûm Hâcî Mehmed kable'l-istifâ ve merkûm Kara Alî kable'l-edâ fevt olmalarıyla mezkûr Hâcî Mehmed'ün veresesinden Hâcî Mehmed nâm kimesne asâleten ve müteveffâ-yı mezbûrun li ebeveyn kız karındaşı Hâce Hadîce tarafından vekâleten meblağ-ı mezkûr iki yüz guruşunun yüz guruşundan İstanbul'da Ahi Çelebi mahkemesinde bunun vesâir veresenün zimmetlerini ibrâ ve zikr olunan emlakda ancak âhûr-ı mezkûr meblağ-ı bâkî yüz guruş mukâbelesinde rehn olup müteveffâ-yı mezbûr Kara Alî'nün ile'l-vefat tasarrufunda olan tarla ve arâzîsinden aslâ ve kat'â alâkamuz yokdur diyü ikrâr u i'tirâf eylediğini..."**1/604**

¹²⁵ "...deyni mukâbelesinde mutasarrıf olduğu bâğ ve bâğçe ve tarla ve menzilin alâ tarîkı'l-istiğlâl emlaklerinin hâsıl olan mahsûlinden her birlerine birer mikdâr edâ-yı deyn itmek üzere iken merkûm Bekir emlak-i mezbûrlar bana istiğlâldür diyü hâsıl olan mahsûlünün cümlesini fuzûlî zabt idüp..."**1/928**

¹²⁶ "...mutasarrıf olduğu mülk bâğını rehn ve teslim itdükte (boş) zemâna dek edâ-i deyn idemezsem karye-i mezbûrede Mustafâ nâm kimesne vekîlüm olup bâğı merkûmî bey' ve edâyı deyn eylesün diyü tevkîl idüp yedine hüccet-i şer'iyye virüp ol dahi ber minvâl-i muharrer ta'ahhüd ve kabûl itmişken ba'dehû ol zemân mürûr idüp edâ-yı deyn itmeğe bu dahi vekîli mezbûra bâğı¹²⁶ merkûmî semen-i misliyle bey' ve akçesin almak istedikde..."**2/896**

¹²⁷ "...yüz yetmiş guruş mukâbelesinde nâhiye-i mezbûrda vâkı' bir kıt'a mülk bâğını alâ tarîkı'r-rehn vaz' ve bir müddet mürûrından sonra meblağ-ı mezbûrî kendüden bi'd-defe'ât taleb eyledüğünde illet ve te'allül ile edâdan imtinâ' ve ibtâl-i hakk..."**3/1149**

¹²⁸ "...mutasarrıf olduğu bir bâb dükkânını Gekbuze sâkinlerinden Kesra nâm zimmîden istikrâz eylediği yüz elli guruş deyni mukâbelesinde alâ tarîkı'l-istiğlâl rehn ve vaz' ve ba'dehû meblağ-ı mezbûrî mesfûra edâ ve dükkânını alup zabt murâd eyledükde mesfûr kemâl-i hîle ve te'annüdinden nâşî dükkân-ı mezbûrî senden satun aldum diyü hevâsına tâbî' şâhid-i zûr ikâmetiyle hilâf-ı şer'-i şerîf virmekde te'allül ve muhâlefet..."**5/819**

¹²⁹ "...mutasarrıf oldukları mülk arsaların huzûr-ı şer'de buna rehn ve teslim ve yedine kıbel-i şer'den hüccet-i şer'iyye virilüp ve mesfûrlar edâ-yı deyn fekk-i rehn itmedin bundan izinsiz âhara bey'a şer'an kâdir değiller iken içlerinden ba'zıları hilâf-ı şer'-i şerîf rehn eyledükleri arsaların kasaba-i mezbûreden (boş) nâm kimesneye bey' ibrâziyle mezbûr dahi satun aldum diyü hilâf-ı şer'-i şerîf te'addî eyledüklerin..."**6/156**

¹³⁰ "...mülk menzil ve dekâkîn ve mahzen ve âsiyâb ve bostânlarını meblağ-ı merkûmî ba'de'l-edâ girü alup zabt itmek şartıyla mezkûre def' ve bey' idüp hâlâ meblağ-ı merkûmî edâ ve emlak ve bostânlarını istirdâ[d] murâd eyledüklerinde mezbûr dürlü dürlü hîle ve tezvîrâta sülûk..."**7/200**

alacaklarını tahsil etmek isteyen kişiler ve vedia bırakılan şahıs arasındaki ihtilaf¹³¹, karz olarak borç alınan para karşılığında rehin gösterilen mülk mahzenin borç ödenmediği için satılarak alacağın buradan tahsil olunması¹³², borç karşılığında rehin gösterilen bahçenin üzerindeki rehinin borç ödenerek kaldırılması¹³³, borcu karşılığında dükkânını rehin eden borçlu ile alacaklının mirasçıları arasındaki ihtilaflar¹³⁴ mevcuttur.

İhtilafları tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 6 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 4 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 3 iken, Yahudi tebaalarla 1 adettir. Dini inançlara göre tarafların durumunu Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Rehinli Borç Alacak İhtilaflarında Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zımmi- Zımmi	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zımmi	Müslim- Yahudi	Zımmi- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	6	4	-	3	-	-	3

Kazalara göre ise Üsküdar 9, Haslar 4 ve Galata’ya ait 3 kayıt mevcuttur.

¹³¹ “...bir mikdâr eşyâsını buna vedî’â idüp diyâr-ı âhara gidüp dahl olunmak icâb itmez iken karye-i mezbûre sâkinlerinden ma’lûmu’l-ism kimesneler zuhûr ve şirrete sülûk ve mürd-i mesfûr zimmetinde bizüm alacağımız olmağla zimmetinde vedî’â olan eşyâdan vir diyü hilâf-ı şer’-i şerîf te’addî...”**9/165**

¹³² “...mülk mahzenini cemî’-i levâhıkıyla meblağ-ı mezbûr mukâbelesinde istiğlâl ve altı mâh temâmında edâ-yı deyn itmez isem mahzen-i mezbûrî semen-i misliyle âhara bey’ ve edâ-yı deyn ve ziyâde kalur ise mesfûra teslîm eylemek üzere vekâlet-i devriyye ile...”**9/223**

¹³³ “...rehn ve tes[lî]m itdükden sonra karâr-dâde itmedin babası mezbûr fevt olup zikr olunan bâğçe irs-i şer’le bunlara intikâl idüp bunlar dahi meblağ-ı mezbûrî edâ ve bâğçe-i mezbûr[ı] almak murâd eyledüklerinde bivech-i şer’î virmekte te’allül ve muhâlefet...”**12/610**

¹³⁴ “...mülk dükkânını yine karye-i mezbûr sükkânından Mustafâ nâm kimesneye bin iki yüz on senesinde iki yüz gurus deynî mukâbelesinde rehn vaz’ idüp ba’dehû fekk-i rehn itmedin mezbûr Mustafâ fevt olup dükkân-ı mezbûrî yine karye-i mezbûre sâkinelerinden zevcesi Âyişe ve kızı Fâtıma nâm hâtûnlar alup zabt şimdî meblağ-ı mezbûrî redd ve emlâk-i mezbûrî taleb eyledükde mücerred virmemek için mürisimiz yedinden aldık diyü bivech-i şer’î virmekte te’allül ve muhâlefet...”**13/669**

3.2.6 Kefil

Borçlunun taahhüt ettiği borcunu ödeyememesi ihtimalini dikkate alarak, esas borçlunun yanı sıra fer'i bir borçlunun da borçtan sorumlu tutulmasını sağlayan düzenlemelere, en eski hukuk sistemlerinde dahi rastlanmaktadır. Borçlunun sorumlu olduğu borç miktarı eğer aktifinden fazla ise, alacaklı alacağını alamamak tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Bu durumu önlemek için kendisine bir teminat verilmesini ister. Bu teminat da bir ya da birkaç kişinin kefil gösterilmesi, borçlunun ya da üçüncü bir kişinin malları üzerinde aynı hak tesisi şeklinde olabilir.

Kefalet bir şeyi bir şeye katmak ve eklemek manalarına gelir. Kefilin zimmetini, esas borçlu olan kişinin zimmetine mutlak bir şekilde eklemek demektir. Bu tarifteki mutlak ifadesiyle kefalet; şahıs, borç veya belirli bir mal üzerindeki kefaleti kapsamaktadır. Kefalet, borcu veya yüklendiği hususu kefilden isteme hakkı verir, yoksa borç, esas borçludan düşüp de kefil üzerinde sabit olmaz.¹³⁵

Kefalet sözleşmesi en eski şahsi teminat sözleşmelerindedir. Teminat sözleşmesinde borçlu, başkasının karşı karşıya bulunduğu bir zarar tehlikesini üzerine almaktadır. Tehlike yahut riziko, ortaya çıkması şüpheli fakat çekinilen ve ekonomik bakımdan zararlı bir olayın gerçekleşmesi veya beklenen ve ekonomik bakımdan yararlı bir olayın gerçekleşmemesi olasılığıdır. Tehlikenin üzerine alınması ile kastedilen, tehlike konusu olayın gerçekleşmesi halinde, tehlikenin yöneldiği kişinin uğrayacağı zarar ya da yoksun kalınan karın tazmin edilmesinin yüklenilmesidir.¹³⁶

Mecelle hükümlerine göre alacaklı asıl borçluya ya da kefile gitmekte serbesttir. Alacaklının kefilden isteyeceği şey ile asıl borçludan isteyeceği şey aynı olmak zorundadır.¹³⁷

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde kefil ile ilgili olarak 24 kayıt mevcut olup bunların ekseriyetini ise borcunu ödemeyen şahsın borca kefil olan kişinin şikâyeti üzerine borcun tahsili için çavuş mübaşeretiyle İstanbul'a getirilmesi

¹³⁵ Hamdi Döndüren, "*Kefalet*", ŞİA, c. IV, s. 99.

¹³⁶ Haluk Tandoğan, *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri*, Ankara 1987, c. II, 3.baskı, s. 684-685.

¹³⁷ Senai Olgaç, *Kefalet*, Olgaç Basımevi, Ankara 1978, s.11.

oluşturmaktadır. Ayrıca borcunu ödemeyip gizlenen borçlu ve kefilinin yakalanması¹³⁸, borç miktarını ödedikten sonra ödediği miktarı asıl borçludan almak isteyen kefil ile borçlu arasındaki ihtilaf¹³⁹, borcundan dolayı firar eden kocaya ait borcu karısından tahsil etmek isteyen şahısların teaddisinin önlenmesi¹⁴⁰, yanında çalıştığı kişinin mallarını çalan kişinin zararının bu kişiye kefil olan kişiden tazmin edilmesi¹⁴¹, alacaklı ile borçlunun kefillinin mirasçıları arasındaki borç alacak ihtilaflarıdır¹⁴².

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde; 12 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 4 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 7 adettir. Yahudi tebaa ile zimmî tebaa arasında ise 1 ihtilaf mevcuttur. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18
XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Kefil İle İlgili İhtilafların Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmi- Zimmi	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	12	4	-	7	-	1	-

¹³⁸ “...Yûsuf nâm kimesne zimmetinde dâmâdı Mehmed nâm kimesnenün kefâletiyle ma’lûmu’l-mikdâr alacakların taleb eyledüklerinde edâda te’allül ve murâfa’adan imtinâ ve adem-i itâ’atlerinden nâşî firâr ve gaybet itmeleriyle bundan akdem çâvûş mübâşeretüyle buldukları mahalde ahz ve Âstâne’ye ihzârlariyçün sâdır olan emr-i âlî mücebince tefahhus olıdukdâ Tuzla nâm mahalde geşt ü güzâr eyledüklerini ihbâr...”**7/214**

¹³⁹ “...cihet-i şer’îden olan iki yüz seksen guruş deynine ben kefil olup kefâletüme binâen meblağ-ı merkûmı mezbûr el-Hâcc Mehmed’e temâm edâ itmemele kefâleten edâ eylediğim iki yüz seksen guruşı taleb iderüm diyü da’vâ ve gıbbe’s-suâl mezbûre Âyişe dahi deynini ve kefâlet ve edâyı bi’l-külliyeye inkâr itmeğle mezbûr Mehmed ba’de’t-ta’dil ve’t-tezkiye adâletleri zâhir karye-i mezbûre ahâlîsinden Mustafâ bin el-Hâcc Alî ve Hasan bin Mustafâ nâm kimesneler şehâdetleriyle...”**8/231**

¹⁴⁰ “...senün zevcün Kostandi zimmî zimmetinde bin yüz seksen senesinden berü iki yüz guruş alacağımız olmağla mücerred firâr itmeğle senden aluruz diyü dürlü dürlü tezvîrât ile akçe talebiyle te’addî vü rencîde...”**9/377**

¹⁴¹ “...sen karındaşum Sâlih hıdmetünde istihdâm eyle senün mâlını alur ise ben kefil bi’l-mâl olup bu dahi mezkûr Hasan’un kefâletine binâen karındaşı mezkûr Sâlih’i hıdmetinde istihdâm üzre iken mezkûr Sâlih yüz on guruş kıymetlü bir çift sim [ve] beş yüz altmış guruş kıymetlü yigirmi altun ve elli beş guruş kıymetlü bir sim hançer ve doksan guruş kıymetlü bir re’s at ve yigirmi beş guruş kıymetlü bir tüfenk ve beş guruş kıymetlü bir çûka cebesini alup firâr ve elegirmeyüp kefil-i mezkûr Hasan hâlâ Karamürsel’de olmağla kefâletine binâen taleb eyledükde virmekde bîvech-i şer’î te’allül ve muhâlefet...”**9/925**

¹⁴² “...babannuz Dimitri zimmî (...) nâm nasrâniyenün benden iştirâ eylediği dokuz yüz altmış guruş deynine kefil olup firâr itmeğle mücerred babannuz olmağla mâlınızdan tazmîn idin diyü...”**10/965**

Kazalara göre ise Galata 8, Üsküdar 7 ve Haslar'la ilgili 7 kayıt mevcuttur.

3.2.7 İbra

İbra, Arapça kökenli bir kelime olup ber'i kılmak, beraat ile aynı kökten gelmekte olup lügatte “hastayı iyi etme”, ”aklama, temize çıkarma”, ”borçtan kurtarma” anlamlarına gelir.¹⁴³ Genel hukuk anlamında ise ibra, alacaklının bir hakkından karşılıksız olarak kısmen veya tamamen vazgeçmesidir.¹⁴⁴ Karşısındaki kişiyi beri kılmak, ona “sen borçsuzsun”, ”yükümlülüğün yok” manalarına gelmektedir.

İslam hukukunda ibra sözleşmesi, günümüzde kullanımından daha değişik bir şekilde mevcuttur. İslam hukukunda ibra fıkıh terim olarak incelenmiştir. Fıkıh terimi olarak ibra, bir kimsenin başkasından olan hakkından, karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade eden hukuki işlemin adıdır. Hakkın, sahibi tarafından düşürülmesini ve dava konusu olmaktan çıkarılmasını ifade ettiğinden ibra sözleşmesi borç ilişkisini sona erdiren bir işlemdir.¹⁴⁵

Mecelle’de ibra ile ilgili düzenleme şöyledir: “Bir kimse, filanla dava ve ihtilafım yoktur, filanda hakkım yoktur, filan ile olan davamdan vazgeçtim, filanda hakkım kalmadı ve filandan hakkımı tamamen aldım demekle onu ibra etmiş olur”¹⁴⁶. Bir sonraki maddede ise; “Bir kimse, bir kimseyi bir hakkından dolayı ibra etse o hakkı düşer. Artık onu dava edemez” şeklinde belirtilerek ibranın hükmü ifade edilmiştir.¹⁴⁷ Yine Mecelle’de, ibranın önceki hakları kapsayacağı,¹⁴⁸ ibra eden kimselerin belli olması gerektiği¹⁴⁹ ve ibranın kabule bağlı olmadığı¹⁵⁰ ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere, İslam hukukunda çoğunluğun kabul ettiği ve Mecelle’de düzenlediği şekilde, ibra sözleşmesi tek taraflı bir işlem olarak kabul edilmiş ve bu nedenle, borçlu tarafın bulunması zorunlu olmakla birlikte, ibra sözleşmesinin geçerli olması için borçlunun kabulüne gerek duyulmadığı belirtilmiştir.

¹⁴³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, TDK. Basımevi, Ankara 1988, s. 672.

¹⁴⁴ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, 3.Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 139.

¹⁴⁵ “*İbra*”, DİA, s. 263.

¹⁴⁶ *Mecelle*, 1561.md.

¹⁴⁷ *Mecelle*, 1562.md.

¹⁴⁸ *Mecelle*, 1563.md.

¹⁴⁹ *Mecelle*, 1567.md.

¹⁵⁰ *Mecelle*, 1568.md.

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde ibra ile ilgili olarak 11 kayıt mevcut olup bunların çoğunluğunu ise şahıslar arasındaki davada tarafların birbirlerinin zimmetlerini ibra etmelerinden sonra tekrar alacak iddiasında bulunan şahsın teaddisinin önlenmesi oluşturmaktadır. Bununla birlikte birbirlerinin zimmetlerini ibra edip boşadıktan sonra tekrar alacak iddiasında bulunan kadının davasının dinlenilmemesi¹⁵¹, Karı koca arasındaki borç alacak davasında taraflarının sulh olup birbirlerinin zimmetini ibra etmelerinden sonra tekrar alacak iddiasında bulunan kadının teaddisinin önlenmesi¹⁵², adam çalıştıran şahıs ile çalışan kişi arasındaki ücret borcundan doğan davada tarafların sulh olup birbirlerinin zimmetlerini ibra etmelerinden sonra tekrar alacak iddiasında bulunan şahsın çavuş mübaşeretıyla İstanbul'a getirtilmesi¹⁵³, mirasçılarının birbirlerinin zimmetlerini ibra etmelerinden sonra tekrar alacak iddiasında bulunan mirasçının teaddisinin önlenmesi¹⁵⁴ oluşturmaktadır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde; 5 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 3 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 1 adettir. 2 kayıta ise taraflar belirli değildir. Dini inançlara göre tarafların durumunu Tablo'19 da gösterilmiştir.

¹⁵¹ "...birbirlerinin âmme-i de'âviden zimmetlerini ibrâ ve vâlidese dîğere Hadîce nâm hâtûn ile dahi kâffe-i mutâlebâtdan zimmetini iskât ve derûn-ı hüccetde muharrer vesâir otuz neferden mütecâviz kimesneleri işhâd itmişler iken adem-i kanâ'at birle bir def'a zâbiti tarafına iştikâ ve bi gayri hakkın ta'cîz ve tekdîr ve bir def'a dahi Âstâne-i aliyeye ihzâr bâbında mübâşir ta'yîn itdürmeleriyle..."**9/378**

¹⁵² "...iki yüz elli gurus ile beynerine muslihûn tavassut ve âmme-i da'vâ ve kâffe-i mutâlebâtdan ibrâ vü iskâf[t] olunmuşiken yine altı yüz gurus iddi'â ve Bandırma kâdîsı huzûrında terâfu'-ı şer'î-i şerîf olduklarında da'vâsı tenâkuz ve mu'ârazadan men' birle taraf-ı şer'den i'lâm-ı şer'iyye virilecek iken da'vâdan fâriğ ve firâr idüp..."**11/165**

¹⁵³ "...mezbûrun zimmetlerini ibrâ-yı âmm ile ibrâ ve yedlerine dahi hüccet-i şer'iyye i'tâ olup ve bu makûle bir def'a şer'le görölüp fasl-ı husûmet ve ibrâ-yı zimmet birle cânib-i şer'den hüccet-i şer'iyye virilen da'vânun tekrâr istimâ'ı memnû'iken mücâb ve mündefi' olmayup gâh ecr-i misl da'vâsıyla tasdî..."**11/913**

¹⁵⁴ "...mîrâs husûsında yedi yüz seksen üç gurus da'vâ ve lede't-terâfu' beynerine muslihûn tavassutıyla beş yüz gurus üzerine sulh ve husûs-ı mezbûra müte'allıka âmme-i da'vâ ve kâffe-i mutâlebâtdanâibrâ-yı zimmet birle kat'-ı nîzâ' ve fasl-ı husûmet birle cânib-i şer'den yedine hüccet-i şer'iyye virilmişiken yine mücâb ve mündefi' olmayup ol ibrâ ve hüccet-i şer'iyyeye muğâyir te'addî vü rencîdeden hâlî olmadığın..."**13/314**

Tablo 19

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki İbra İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	5	3	-	1	-	-	2

Kazalara göre ise Galata 7, Üsküdar 2, Haslar ile ilgili 1 kayıt mevcuttur.

3.3 BORÇ, ALACAK TAHSİLİ, İFLAS, İADE

3.3.1 Borcun Taksitlendirilerek Ödettirilmesi

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde borcun taksitlendirilerek ödettirilmesi ile ilgili 27 adet kayıt mevcut olup dikkat çeken hususlar murabaha ile ve diğer şekilde oluşan borcunu defaten ödemeye gücü olmayan kişinin borcu taksitle ödemesi, yeniçeri ocağının işlerini görüp idare eden ocak bezirgânının savaş nedeniyle alacaklarını tahsil edememesinden dolayı borçların ertelenerek taksitle tahsil olunmasıdır.

İhtilaflarda borcun taksitlendirilerek ödettirilmesi hususunda borcun nevi değişiklik göstermektedir. Kimi zaman borç ilişkisi para istikrazından, murabahadan doğmaktan kimi ihtilafta ise eşya alım satımından vb sebeplerden doğmaktadır. Borcun taksitle ödettirilmesinde esas olan borcun ödenmesinde borçlunun ödeyebilme gücünün olmaması ve bunu ödemek istemesi ön plana çıkmaktadır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde; 5 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 5 ihtilaf ise zimmî tebaanın kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 8 adettir. Yahudi

tebaa ile zimmî tebaa arasında ise 3 ihtilaf mevcuttur. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 20

**XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Borcun Taksitlendirilerek
Ödettirilmesi İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini**

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	5	5	-	8	-	3	-

Kazalara göre ise İstanbul 12, Galata 4, Üsküdar 2, Haslar 6 ve Edirne ile ilgili 1 kayıt mevcuttur.

3.3.2 Borçlunun Mallarının Tespiti, Zaptı Ve Satılarak Alacağın Tahsil Edilmesi

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde borçlunun mallarının tespiti, zapt edilmesi veya satılarak alacağın tahsil edilmesi ile ilgili olarak 12 hüküm mevcut olup, içeriklerini ise iflas eden ve borçlarını ödeyecek miktarda malı olmayan kişiye taarruz olunmaması¹⁵⁵, borçlu olup firar eden kişinin arsasının satılarak alacaklının alacağının ödenmesi¹⁵⁶, borçlu olup borcunu ödemediği için hapsolunan kişinin emlakinin satarak borcunu ödemesinin mübaşir marifetiyle sağlanması¹⁵⁷, borcunu eda etmeye razı olan borçlunun hayvan ve eşyalarını zapt eden alacaklıdan zapt ettiği şeylerin geri alınması¹⁵⁸, babasından alacaklı oldukları iddiasıyla oğul intikal eden han,

¹⁵⁵ “...düyûn-ı müsbitesi için üç ay savb-ı şer’den zâbitinden mahsûb olup edâya kâfi mâl olduğu sâbit olmayup müflis olduğu şer’an sâbit ve taraf-ı şer’den yedine hüccet-i şer’iye virilmeğe kudret-i mâl ve vüs’at-ı hâline değin zimmî-i mesfûra ta’arruz olmamak bâbında hükm-i hümayûnum...”**4/381**

¹⁵⁶ “...alacak hakkı için ber vech-i muharrer mutasarrif olduğu enginâr arsası ma’rifet-i şer’le fûrûht ve yüz beş guruş zimemi dahi mesfûreden tahsil olunmak için ocak tarafından ta’yîn olunan mübaşir yediyle irsâl olunmak...”**4/485**

¹⁵⁷ “...İneada’ya varup emlakini fûr[û]ht itmedükçe deyn-i müsbitenin edâ idemeyeceği hükmi zâhir ve bu tarafda edâsı emr-i asir idüğün inhâ ve ocakdan ta’yîn olunan mübaşir ma’rifetiyle mahalline irsâl ve mutasarrif olduğu emlakini fûr[û]ht birle i’lâm-ı şer’iye mücebince deyn-i müsbitenin taraflarından vekillerine edâ ve teslim ve yine edâsında mümâna’at ve tereddüd ider ise Der-aliyyeme ihzâr olunmak...”**9/1072**

¹⁵⁸ “...otuz guruş deyni olmağla bundan akdem mezbûr bunun iki araba kömüri deynine takâss olmak üzere on üç guruş ahz ve kabûl bu dahi bâki on yedi guruş deynine dahi edâya râzî iken mezbûr eşirra ve müteğallibeden olmağla ba’zı zî kudret kimesnelere istinâden bunun üzerine şühûd-ı udûl ile şer’an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş

dükkân ve bağı zapt eden kişilerden bu yerlerin geri alınması¹⁵⁹, şahsa miras yoluyla intikal eden 1500 kuruşu zapt edip zorla 1000 kuruşa sulh olmak isteyen kişiden geri kalan miktarın tahsil olunması¹⁶⁰, rayicinden yüksek bir fiyata buğday ve susam satan ve bu şahıstan zorla borç temessükü alıp ev, eşya ve aletlerini zapt eden yeniçeri zümresinin teaddisinin önlenmesi¹⁶¹, alacak iddiasıyla başkasına ait mülk bağı zapt edip alacak miktarını tahsil ettiği halde bağı geri vermeyen kişiden bağın geri alınması¹⁶² ile ilgili hükümlerdir.

Hükümleri tarafların dini inanışlarına göre incelediğimizde 7 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 1 ihtilaf zimmî tebaanın kendi arasında olmuştur. Müslüman ve zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı ise 5 adettir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo 21’de gösterilmiştir.

değil iken hilâf-ı şer‘-i şerîf ve bi gayri hakkın bunun yüz guruş kıymetli iki re’s câmûs öküzleri ile araba ve eşyaların teğallüben ahz idüp ziyâde gadr eyledüğün...”**1/1294**

¹⁵⁹ “...mutasarrıfe olduğu mülk hân ve ma‘lûmetü’l-aded dekâkîn ile mülk bâğ hânesini fuzûlî ve teğallüben hilâf-ı şer‘-i şerîf zabt idüp ziyâde gadr ve zulm-i sarîh ve ahvâlî diğergün olduğun ve bu bâbda da‘vâsına muvâfık iki kıt‘a fetâvâ-yı şerîfesi...”**4/770**

¹⁶⁰ “...bin beş yüz guruş nükûdında âharun alâkası yoğiken yine kasaba-i mezbûre sâkinlerinden karındaşı oğlı Serkiz nâm zimmî bin yüz altmış (boş) senesinde fuzûlî ve bi gayri hakkın zabt ve taleb olındukda müteğallibeden ba‘zı kimesneler ile yekdil ve ol mikdâr guruşdan bin guruş üzerine sulh ol diyü hevâsına tâbi‘ kâdî ile müttefik ve buna cebr [ü] kerh ve bu mesfûr ile ol mikdâr akçe üzerine mükrehen sulh ve hüccet olunup bu makûle ikrâhen sulh şer‘an sahîh olmadığından zimmî-i mesfûrdan meblağ-ı mezbûrun mâ‘adâsını talep eyledükde mücerred senün ile ol mikdâr meblağ üzerine sulh olmuşidüm diyü hilâf-ı şer‘-i şerîf virmekde te‘allül...”**5/725**

¹⁶¹ “...hıntanun beher kilesi yiğirmi beş pâreye ve sisamun kilesi altmış pâreye iken mezbûrun buna cebren bey‘ eyledüğü hıntanun beher kilesin ikişer guruşa ve sisamun beher kilesin yüz pâreye olmak üzere akçesin ahz ve on seneden berü râyicü’l-vakt olandan ziyâde iki bin guruşını aldığından mâ‘adâ mezbûra olan yüz guruş deyni için hevâsına tâbi‘ ma‘iyyetleriyle yekdil ve senün bana altı yüz guruş deynün vardır diyü cebren yedinden temessük ahz ve bunu habs itdürüp kasaba-i mezbûrede mutasarrıf olduğu dört bin guruş kıymetlü mülk menzilinî eşyâsıyla ve iki bin guruş kıymetlü derûnında âlâtıyla bir bâb dükkânın dahi fuzûlî zabt eylediğine binâen ...”**7/608**

¹⁶² “...benüm anamun senün babanun zimmetinde yetmiş guruş alacağı var idi diyü yüz doksan (boş) senesinde hilâf-ı şer‘ bâğ-ı mezkûrî zabt ve bu dahi meblağ-ı mezbûrî merkûmeye edâ idüp bâğ-ı mezkûrî talep eyledükde mezbûre tekrâr şirrete sâlike ve bâğ-ı mezbûrî anam yedinde buldum diyü gıyâbında peydâ eylediği hüccet ile fuzûlî iddi‘â ve lede‘l-murâfa‘a müdde‘âsını isbât idemeyüp da‘vâsı tezvîr olduğunî nâhiye-i mezbûre ahâlisinden ma‘lûmu’l-ism kimesnelerün şehâdetleriyle sâbit ve bâğ-ı mezbûrdan kasr-ı yedine tenbîh birle cânib-i şer‘den i‘lâm-ı şer‘î virilmişiken mezbûre mütenebbih olmayup bi gayri hakkın virmekde muhâlefet...”**10/707**

Tablo 21

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Borçlunun Mallarının Tespiti, Zaptı Ve Satılarak Alacağın Tahsil Edilmesi İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	8	1	-	5	-	-	-

Kazalara göre ise Üsküdar 6, Galata 3, Haslar 2 ve Edirne 1 adettir.

3.3.3 Haksız Yere Çeşitli Sebeplerle Alınan Paranın İade Edilmesi

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerine göre haksız yere çeşitli sebeplerle alınan paranın iadesi ile ilgili olarak 22 adet kayıt mevcuttur. Kayıtlarda önceliği ehli örf adına ahaliden zorla para gasp edilmesi ve gasp edilen paranın geri alınması oluştururken¹⁶³, ahaliye ehli örf haksız yere şikâyet eden ve paralarını geri alan kişinin teaddisinin önlenmesi¹⁶⁴, halktan haksız yere para alan ve mallarını zapt eden kişilerin yakalanıp kürek cezasına çarptırılması¹⁶⁵, yalancı şahit ikamesiyle haksız yere para alan kişinin teaddisinin önlenmesi¹⁶⁶, ahaliden fazla tahsilâtta bulunup firar eden ayanın muhasebesinin görülüp zimmetindeki miktarın ahaliye iade edilmesi¹⁶⁷, reayadan fazla vergi tahsil eden kişilerden fazla tahsil ettikleri miktarın geri alınarak sahiplerine iade edilmesi¹⁶⁸, han ve dükkânların kiracısından alacaklı olan şahsın alacağını ödemeyen, saman ve çiftlik arsasını zapt eden borçludan alacağın tahsili ve zapt ettiklerinin kendisine iade edilmesi¹⁶⁹, ahaliden zorla para gasp eden kişiden paranın geri alınması¹⁷⁰ şeklindedir.

¹⁶³ 1/1088 , 2/222-689, 3/683 , 4/874 , 8/1271-1272 , 9/641 , 10/217-222

¹⁶⁴ 2/220-688 , 7/494

¹⁶⁵ 3/1382

¹⁶⁶ 7/1070

¹⁶⁷ 13/789

¹⁶⁸ 13/830

¹⁶⁹ 12/495

¹⁷⁰ 11/679-748-852

Hükümleri tarafların dini inanışlarına göre değerlendirdiğimizde; 9 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 7 ihtilaf ise zimmî tebaaların kendi arasında olmaktadır. Müslüman tebaa ile zimmî tebaa arasındaki ihtilaf sayısı 3 adettir. 4 kayıta ise taraflar belirli değildir. Dini inançlara göre tarafların durumu Tablo'22 de gösterilmiştir.

Tablo 22

XVIII. yy. İstanbul Ahkâm Defterlerindeki Haksız Yere Çeşitli Sebeplerle Alınan Paranın İade Edilmesi İle İlgili İhtilaflarda Tarafların Dini

DİNİ	Müslim- Müslim	Zimmî- Zimmî	Yahudi- Yahudi	Müslim- Zimmî	Müslim- Yahudi	Zimmî- Yahudi	Belirsiz
B.SAYISI	9	7	-	3	-	-	3

Kazalara göre incelediğimizde ise Galata 10, Üsküdar 9, Haslar ile ilgili 3 kayıt mevcuttur.

3.4 VERGİ İHTİLAFLARI

3.4.1 Verginin Toplanması

Bir devleti iktisadi bakımdan güçlü kılan etmenlerin başında halktan alınan vergiler gelmektedir. Bu vergiler düzenli olarak tahsil edilemediği takdirde devletler ekonomik olarak zor duruma düşeceğinden, geçmişten günümüze kadar devletler vergilerin toplanmasına önem vermişlerdir.

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde verginin toplanması ile alakalı 6 hüküm mevcut olup içerikleri ise; cizyedar olan şahsın reaya zimmetindeki alacaklarının cizyedarın vekili tarafından toplanması¹⁷¹, köylerde bostancı başının vergi

¹⁷¹ "...idüp müteveffâ-yı mezbûr hayâtında Galata muzâfâtından Kapudağı ve Marmara ve Erdek ve Bandırma kazâlarının kefare cizyesine bin yüz yetmiş altı senesi evrâkı der'uhde ve iltizâmı olup kazâ-i mezbûrlar re'âyâları zimmetlerinde bâ defter yigirmi dokuz bin dört yüz elli sekiz guruşu kazâ-i mezbûreler re'âyâları zimmetlerinde ahz ü

toplamasına müdahale eden subaşı vesair ehli örf taifesinin müdahalesinin önlenmesi¹⁷², tevzi olunan verginin toplanması hususunda ahali ile subaşı arasında ortaya çıkan ihtilaf¹⁷³, Gebze vesair nahiyelerin ihtisap ve ihzariye vergilerini toplayan kişilere müdahale olunmaması hususunda verilen hükmün yenilenmesi¹⁷⁴, muhtesip vekilinin ihtisap ve ihzariye vergilerini toplamasına mani olunmaması¹⁷⁵ ile ilgili hükümlerdir.

Kazalara göre incelediğimizde Galata 2, Üsküdar 2 ve Haslarla ilgili 1 hüküm mevcuttur.

3.4.2 Vergi Ödememe

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde vergi ödememe ile ilgili olarak 19 kayıt mevcut olup, anlaşmazlıklar tebaanın kendi aralarındaki ihtilaflardan ziyade, vergiyi toplayan kesimlerle alakalıdır.

Ahkâm defterlerine göre ödenmesinde sıkıntı çıkan vergiler imdadı seferiye, ispençe, avarız, hazariye, cizye vergileridir. Bu vergilerin ödenmemesi durumunda ödemeyen şahıslardan¹⁷⁶, reayadan¹⁷⁷ tahsil olunması hususunda hükümler yazılmıştır. Bununla birlikte vergiye tabi emlak ve yerleri olmayan kişilerden vergilere katılmasını kasabalılarca talep edilmesi¹⁷⁸, vergiye tabi emlak ve yerleri olduğu halde askerilik iddiasıyla vergilerini ödemeyen şahıslardan verginin tahsili¹⁷⁹, menzil vb. malların alım satımında aracılık yapan kişilere ödenen dellaliye ücretini ödememek için gizlice satış yapan kişilerden dellaliye ücretinin tahsil olunması¹⁸⁰, camii evkafına ait iskeleye yanaşan gemilerdeki içkiden alınan vergilerin ödenmemesi¹⁸¹, vergi düşen araziye sahip olduğu halde vergilerini ödemeyen şahıslardan verginin tahsili hususundaki

kabza taraf-ı mîriden bâ hüccet-i şer'iyye mezbûr Mustafâ nâm kimesneyi meblağ-ı mezbûrî tahsile vekîl itmeleriyle meblağ-ı mezbûrun tahsili bâbında..."**6/891**

¹⁷² "...müdâhale ve mu'âraza olunagelmiş değiller iken Tuzla subaşları ve ba'zı kimesneler kânûn ve deftere muhâlif müdâhale itmeleriyle..."**8/263**

¹⁷³ "...mu'temed kimesneyi tahsildâr idegelmişler iken hâlâ karye-i merkûme subaşısı olan el-Hâcc Mehmed Haseki dimeğle ma'rûf kimesne tevzî' defterini bana virün ben tahsil ideyüm eğer defteri bana virmez isenüz sizi tecrîde(?) ve rahnedâr iderüm diyü..."**9/527**

¹⁷⁴ 9/563

¹⁷⁵ 10/230

¹⁷⁶ 2/1018, 4/84, 5/101, 6/925, 8/543

¹⁷⁷ 1/92, 2/690, 3/816, 7/104

¹⁷⁸ 2/1088

¹⁷⁹ 4/84

¹⁸⁰ 4/462

¹⁸¹ 6/548

hükümün yenilenmesi¹⁸², cizye ve avarız vergileri karşılığında senede bir kere belirli bir miktar helun veren reayadan bu miktarın tahsil olunması¹⁸³, kantar vergisine tabi zahire, emtia ve eşyayı satarken doğru ayarlı kantarı kullanmayıp yanlış ayarlı kantarı kullanarak vakıf zarara uğratan kişilerin teaddilerinin önlenmesine ve kantar vergisinin tam olarak tahsili¹⁸⁴ ile ilgili hükümlerdir.

Kazalara göre incelediğimizde; Haslar 11, Üsküdar 3 ve Galata ile ilgili 2 kayıt mevcuttur.

3.4.3 Kanunsuz ve Haksız Vergi Ve Para Toplanması

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde kanunsuz ve haksız vergi toplanması ile ilgili olarak 79 kayıt mevcut olup şikâyet konuları; ahalinin bir kısmına ödemesi gerekenden daha fazla bir kısmına ise ödemesi gerekenden daha az vergi tahakkuk ettirilmesi¹⁸⁵, vergiye tabi emlak ve yerleri olmayan reayadan köy üzerine düşen vergiye katılmalarının istenmesi¹⁸⁶, vergilerini ödeyenlerden yeniden vergi talep edilmesi¹⁸⁷, reayadan fazla vergiye katılmalarının talep edilmesi¹⁸⁸, haksız vergi toplanması¹⁸⁹, fazla vergi alınması¹⁹⁰, kendi vergilerini hafifletmek için vergisini ödeyen reayadan fazla vergi talep edilmesi¹⁹¹, kömür çıkartıp nakleden ahalinin arabalarından haksız vergi alınması¹⁹², vergilerini ödeyen reayadan ölenler olduğunda, bu kişileri defnetmek için para talep edilmesi¹⁹³, kadı ve naiplerin verdikleri hüccet ve vesair arzlardan dolayı kanunda belirlenenden fazla resm alınması¹⁹⁴, çevreyi eşkıyadan korumak üzere tayin edilmiş iken köy ahalisinden fazla aidat toplanması¹⁹⁵, İstanbul ve

¹⁸² 4/83

¹⁸³ 7/887

¹⁸⁴ 7/1090

¹⁸⁵ 1/109 , 6/213

¹⁸⁶ 1/112-170-486-748 , 2/779 , 3/1130 , 6/371 , 7/340-358 , 8/611-1097

¹⁸⁷ 3/368-1017

¹⁸⁸ 1/484-502 , 4/195 , 9/298

¹⁸⁹ 3/458-752-1382 , 4/197-307 , 6/489 , 8/530 , 9/337-450-709-842 , 10/245-567-712 , 11/301- 433-640-984

¹⁹⁰ 3/791 , 5/70-346 , 6/630 , 7/311-384-430 , 8/1056 , 9/561-1069-1079-1214

¹⁹¹ 2/1048 , 3/335-386 , 5/752

¹⁹² 3/910

¹⁹³ 5/621

¹⁹⁴ 10/494

¹⁹⁵ 10/597

çevresinde ikamet eden Rum ve Ermenilerin evlenme merasimlerinde fazla vergi alınması¹⁹⁶, ahiliden naib tarafından kısmet resmi talep edilmesi¹⁹⁷ şeklindedir.

Şikâyet edilenleri incelediğimizde vergi toplama memurları 19¹⁹⁸, ehli örf taifesi 6¹⁹⁹, bölge naibi 4²⁰⁰, yeniçeri 3²⁰¹, subaşı 2²⁰², ayan 2²⁰³, kocabaşılar 2²⁰⁴, kadı 1²⁰⁵, asker taifesi 1²⁰⁶, avcı başı 1²⁰⁷, zabıt 1²⁰⁸, mutasarrıf 1²⁰⁹, mültezim 1²¹⁰, tahta serdarı 1²¹¹ adet şeklindedir.

İhtilafları tarafların dini inançlarına göre incelediğimizde 23 kayıтта Müslümanlar, 8 kayıтта ise zimmî tebaa şikâyetçi tarafı oluşturmaktadır. Şikâyetlerin büyük çoğunluğu vergi toplayan araçların haksızlıklarından kaynaklandıkları için taraflar genelde reaya ve vergi toplayan kesim olarak kendisini göstermiştir.

Kazalara göre incelediğimizde ise Üsküdar 33, Haslar 31, Galata ile ilgili 14 kayıt mevcuttur.

Nahiyelere göre incelediğimizde; Üsküdar kazasına ait 33 kayıтта, Karamürsel 6, Şile 6, Gebze 6, Kandıra 3, Kaymaz 3, Ağaçlı 2, Taşköprü 2 adet ihtilaf meydana gelmiştir. Haslar kazasına ait 31 kayıтта, Midye 8, Silivri 4, Büyük Çekmece 4, Burgos 4, Terkos 4, Hasköy 3, Istranca 2 adet şeklinde iken Galata kazasında ait 14 kayıтта ise; Kapıdağ 6, Marmara 4 adet şeklindedir.

¹⁹⁶ 12/70

¹⁹⁷ 13/241

¹⁹⁸ 1/ 109-709 , 2/698-779 , 3/779-368-458-791-1017 , 4/250-307 , 5/346-565 , 6/630 , 7/325-384-430 , 9/561-1214
¹⁹⁹ 3/910-1382 , 4/197 , 5/70 , 6/213 , 12/382

²⁰⁰ 9/709 , 11/640-984 , 13/241

²⁰¹ 7/311 , 8/530-1056

²⁰² 8/611 , 10/567

²⁰³ 1/484 , 9/1210

²⁰⁴ 9/1069-1079

²⁰⁵ 10/494

²⁰⁶ 9/337

²⁰⁷ 10/597

²⁰⁸ 5/621

²⁰⁹ 9/298

²¹⁰ 1/486

²¹¹ 9/450

3.4.4 Vergi Muafiyeti

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde vergi muafiyeti ile ilgili olarak 217 kayıt mevcut olup, tamamına yakını kamuya gördükleri hizmetler sebebiyle bu muafiyetlerden faydalanmaktadırlar.

Vergi muafiyetinden faydalanan tebaaların dini yapısına baktığımızda Müslüman 1, zimmî 215 ve Yahudi tebaa 1 adettir. Zimmî ve Yahudi tebaaa sağlanan vergi muafiyetleri bu kişilerin kamu görevi olarak adlandırılabilir hizmetlerinden kaynaklanmakta olup, Müslüman tebaaya tanınan vergi muafiyeti ise bu kişinin yaşlı ve sakat olması sebebiyledir.

Yazılan hükümleri incelediğimizde; divan tercümanlarının hizmetinde bulunan dil oğlanları ve hizmetkârların cizye vb. vergilerden muaf tutulmaları²¹², vergiden muafiyet emrinin zayi olması üzerine yeniden emir yazılması²¹³, divan tercümanlarının ve bu kişilerin evlerinde bulunanların ihtiyaçları için İstanbul'a yakın yerlerden içki satın alınıp hanelerine nakletmelerine mani olunmaması²¹⁴, divanı hümayun tercümanlığı yapan zimminin ilim ve türlü diller tahsiliyle meşgul olan üç oğlundan her birinin cizye, rüsum ve tekalif talebiyle incitilmemesi ve giyimlerine müdahale olunmaması²¹⁵, eflak kapı kethüdasının evlat ve hizmetkarının cizye vb. vergilerden muaf tutulmaları²¹⁶, Dudullu köyünde meskûn olup yaşlı ve sakat olan kişinin raiyet vergisinden muaf tutulması²¹⁷, saray için ücretsiz balıkçılık yapan kişinin cizye vergisini verdikten sonra her türlü vergiden muaf tutulması ve kendi bağından hâsıl ettiği hamrı İstanbul'daki hanesine nakletmesine²¹⁸, harem terziliği hizmetinde bulunan kişinin cizye vergisini ödedikten sonra her türlü vergiden muaf tutulmasına ve kendi bağından hâsıl ettiği hamrı nakline mani olmamasına²¹⁹, sarayda bulunan ve tamir olunan alay köşkünün kandilleri için her sene zeytinyağı veren şahsın cizye vergisini ödedikten sonra her türlü vergiden muaf tutulmasına ve ürettiği hamrı evine nakletmesine mani

²¹² 189 adet hüküm

²¹³ 2/910

²¹⁴ 5/618

²¹⁵ 8/777

²¹⁶ 13/328

²¹⁷ 9/545

²¹⁸ 4/621-625-628

²¹⁹ 4/631

olunmaması²²⁰, sarayın sıvalarının nakşedilmesi ve resim yapılması hizmetinde bulunan kişinin cizye vergisini ödedikten sonra her türlü vergiden muaf tutulmasına ve kendi bağından ürettiği hamrı hanesine nakletmesine mani olunmaması²²¹, yeniçeri ağası kapısındaki mescidde yanan kandiller için her sene zeytinyağı veren kişinin cizye vergisini verdikten sonra her türlü vergiden muaf tutulmasına ve kendi bağından hasıl ettiği hamrı hanesine nakline mani olunmamasına²²² yönelik hükümlerde mevcuttur.

3.5 İLTİZAM

Lüzum kökünden gelen iltizam “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” anlamındadır. Terim olarak ise, özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir bedel karşılığında alması demektir. Deruhte, tevcih, furuht, ihale tahahüd ile aynı anlamda kullanılmaktadır.²²³

Mukataalar başlıca üç yöntemle işletilirlerdi. Bunlar iltizam, emanet ve malikâne usulüdür. Mukataalar, iltizama çoğunlukla üçer yıllık süreler için, açık arttırma ile verilirdi. Ancak bu üç yıllık süre dolmadan, mukataa gelirlerinde olağandışı bir artış olması, bir rant oluşması durumunda mukataa, öncelik hakkı ilk sahibinin olmak üzere daha yüksek bir bedel teklif eden bir başkasına verilebilirdi. Yine mukataa sahipleri, yeteri kadar kefil göstermek zorunda oldukları gibi, bunların bütün mal ve mülkleri hazine ipotekli sayıldığından hiçbir şeylerini satamazlar ve başkasına devredemezlerdi.

İltizam usulü Fatih zamanında sistemleştirilmişti. İstanbul’un faal nüfus getirilmesi için taşınmaz mülkler önceleri isteyenlere parasız verilmiş, sonra ise mukataaya bağlanmıştı. Tımar sisteminin bozulma süreci içinde tımar toprakları da iltizamlarla işletilmeye başlanmıştı.²²⁴

²²⁰ 5/502

²²¹ 4/634

²²² 4/622-626-627-632 , 5/197 , 6/160-235-623-624

²²³ Mehmet Genç, *İltizam*, DİA, c.22, s. 154.

²²⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 7.baskı, Dergâh Yay, İstanbul, 2005, s. 203.

3.5.1 Mukataanın İltizama Verilmesi, Mukataa Gelirleri, Mültezimin Görevden Alınması

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde mukataanın iltizama verilmesi, mukataa gelirleri ile ilgili 19 hüküm mevcut olup, bunlar mukataa gelirlerinin paylaşımında çıkan ihtilaflar, mukataaların iltizama verilmesi, mültezimin iltizamındaki yerlerin vergi toplama işine üçüncü kişilerin müdahalesi, iltizamların yenilenmesi vb. iltizam düzeni ile alakalı ihtilaflardır.

Hükümlerin muhtevasını incelediğimiz zaman vakfa tahsis edilmiş olan vergi gelirlerine ehli örfün müdahalesi²²⁵, mukataanın müşterek mültezimleri olan şahıslar arasında toplanan mahsulâtın paylaşılması²²⁶, vakfa ait mukataalı arsanın mutasarrıfından mukataa bedelinin tahsil edilmesi²²⁷, hamamın iltizamını alabilmek için hamamın mevcut hamamcısına iftira eden ve hamamını zapt eden kişinin teaddisinin önlenmesi²²⁸, kurulacak olan dalyan hususunda dalyancılar arasında ortaya çıkan ihtilaf²²⁹, mukataanın malikâne olarak mutasarrıfı olan kişi tarafından bedeli peşin alınarak başka birine iltizama verilmesi ve bunların mirasçıları arasında toplanan vergi miktarı arasında ortaya çıkan ihtilaf²³⁰, mukataa sahibi ile mültezimi arasında toplanan vergi hususunda ortaya çıkan ihtilaf²³¹, ahaliye zulmeden ve haksız yere vergi tahsil eden mültezimin görevinden azl olunmasına ve yerine başka birinin tayin olunmasına²³², iltizamdaki iskelelerin vergilerine müdahale eden midye nahiyesi subaşının müdahalesinin önlenmesi²³³, mukataanın iltizama verilmesi²³⁴ ile ilgili hükümler ön plana çıkmaktadır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre değerlendirdiğimizde; 8 ihtilaf Müslümanların kendi arasında olurken, 1 ihtilaf Müslüman tebaa ile zimmî tebaa

²²⁵ 9/154

²²⁶ 1/1255

²²⁷ 7/63

²²⁸ 9/1032

²²⁹ 4/424

²³⁰ 5/209

²³¹ 5/906

²³² 3/458

²³³ 4/916

²³⁴ 4/491-577-817-818-824 , 5/402 , 6/288-481

arasında olmaktadır. Hükümlerin yarısına yakını mukataanın iltizamıyla ilgili hüküm niteliğinde olduğu için bir ihtilaf durumu yoktur.

Kazalara göre incelediğimizde ise Haslar 8, Galata 4, Üsküdar 1 ve 8 kayıt İstanbul kadılığına yazılmıştır.

3.5.2 Mukataa Sahibi İle Mültezim Arasında Toplanan Vergi Hususundaki İhtilaflar

XVIII. yüzyılda İstanbul ahkâm defterlerinde mukataa sahibi ile mültezim arasında toplanan vergi hususundaki ihtilaflarla ilgili 10 hüküm mevcut olup, bunlar hamam mukataasının malikâne mutasarrıfının mirasçıları ile mültezimin mirasçıları arasındaki ihtilaf²³⁵, mukataa mültezimi ile sahibi arasında toplanan ve ödenen vergi hususundaki ihtilaf²³⁶, mukataanın malikâne mutasarrıfı olan şahıslar adına vergi toplayıp topladığı verginin bir miktarını gizleyerek teslim etmeyen kişiden gizlediği miktarın tahsil olunması²³⁷, iltizam bedelini vakfa ödemeyen şahıstan iltizam bedelinin tahsil olunması²³⁸, mukataa mutasarrıfı ile mukataanın emanet usulüne göre ihalesini alan şahıs arasında mukataa malının ödenmemesi²³⁹ gibi ihtilaflardır.

Hükümleri tarafların dini inançlarına göre değerlendirdiğimizde; ihtilafların tamamı; Müslümanların kendi arasında olmuştur.

Kazalara göre incelediğimizde ise Haslar 5, Galata 4 ve Üsküdar ile ilgili 1 kayıt mevcuttur.

²³⁵ 5/209

²³⁶ 7/216

²³⁷ 8/502

²³⁸ 9/141

²³⁹ 9/401

4. SONUÇ

İstanbul coğrafi ve stratejik konumunun yanında, doğal güzelliği ve iklimi dolayısıyla sınırları içerisinde bulunduğu ülkenin ya en önemli şehirlerinden olmuştur veya çoğunlukta olduğu gibi başkenti olmuştur. Yüzyıllardır pek çok medeniyeti içinde barındıran bu nadide şehir bu yapısı dolayısıyla her zaman çok sesliliğin, çok değişkenliğin merkezi olmuştur. Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul XVIII. yüzyılda günümüz sınırlarından çok farklı olarak bugünkü Kırklareli, Tekirdağ, Kocaeli, Adapazarı, Yalova, Bursa, Balıkesir illerinde bulunan belirli yerleri de içine alan bir bölge konumundadır.

İstanbul Ahkâm Defterleri bize bölgenin demografik yapısı, nahiyeleri, toplumun sorunları, halk arasındaki ilişkiler, toplumdaki finansal problemlerin sebepleri, dönemin iktisadi yapısı, esnafın durumu, tebaanın sıkıntıları gibi konularda bize bilgiler vermektedir.

Adalet, hakkın gözetilmesi ve yerine getirilmesi anlamına gelir. Haklı ile haksızın ayırt edilmesi adaletle sağlanır. Osmanlının döneminde çok güçlü olmasının ve tebaasının çok değişik milletlerden olmasına rağmen huzur ve mutluluğun olmasının en büyük sebeplerinden birisi kurduğu adalet sistemidir.

Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti altındaki topraklarda bugün 45 ülke, nüfuzu ve etkisi altındaki topraklarda ise 31 ülke bulunmaktadır. Daha da çarpıcı göstergelerle ifade edilirse; bugün Osmanlı coğrafyasında 76 ülke ve devlet bulunmakta, bunların yüzölçümleri toplamının dünya geneline oranı yüzde 37.8; burada yaşayan nüfusun, dünya nüfusuna oranı ise yüzde 40.1 olmaktadır. En önemlisi Osmanlının bir hukuk devleti olması, adalete bağlı olması, sınırları içinde yaşayan farklı milletlere karşı hoşgörülü ve merhametli olmasıdır. Osmanlı devleti, fertlerin hak ve hürriyetlerini koruyan ve adaleti şiar edinen gerçek bir hukuk devletiydi.

Osmanlı halkın ayırt edilmesinde; günümüzdeki vatan, millet mefhumları yerine İslam inancının gereği olarak insanları mensup oldukları dinlere göre birbirinden ayırt ediyordu. Osmanlıda halk (ra'iyye-teb'a) Müslüman ve gayr-i Müslim olarak ikiye ayrılıyordu. Osmanlıda halkın dinlerine göre böyle bir tasnife tabi tutulmaları, kişilerin

hak ve hürriyetleri açısından bir fark meydana getirmemekteydi. Bilakis bu ayırım farklı dinlere inanan tebaanın dini inanç ve ibadetlerinin güvence altına alınması açısından gerekliydi. Gayri Müslim tebaalar, şahsi hak ve hürriyetlerden aynen Müslümanlar gibi faydalanabiliyor, mesken ve ikametgâh dokunulmazlıkları, din ve vicdan hürriyetleri, düşünce toplantı ve eğitim hürriyetleri güvence altındaydı. İncelediğimiz dönemdeki Divan-ı Hümayun'a yapılan müracaatların yarısından fazlası gayrimüslim tebaalar tarafından yapılmış olması, gayrimüslim tebaaların haklarını arama ve sonuca ulaşma noktasında ne kadar geniş imkânlarla sahip olduklarını göstermektedir.

Hükümlerde tarafların dini inançlarına göre yapılan değerlendirmeler bizlere dönem hakkında çok geniş analizler yapma imkânı sağlamaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Müslim ve gayrimüslimlerin iç içe yaşadığı, sosyal etkileşimin çok yönlü olduğu bir toplumdur. İncelediğimiz dönemde zimmî tebaa tarafından yapılan başvuru 523 adet iken, Müslim tebaa tarafından yapılan başvuru ise 443 adettir. İhtilafların tarafı olması açısından kıyasladığımızda ise; Müslümanların kendi arasındaki ihtilaf sayısı 326 iken, zimmî tebaanın kendi arasındaki ihtilaf sayısı ise 218 adettir. Bununla birlikte Müslüman ve zimmî tebaa arasındaki anlaşmazlık sayısı 132 adettir. Yaklaşık olarak incelediğimiz hükümlerin yüzde 18'i farklı dine mensup insanlar arasında gerçekleşmiştir.

Hükümleri kazalara göre incelediğimizde Haslar Kazasında 294, İstanbul Kazasında 272, Galata Kazasında 270 ve Üsküdar'da da 252 ihtilaf meydana gelmiştir. Nahiyelere göre dağılımına baktığımızda ise; Haslar Kazasında Silivri, Midye, Terkos, B.Çekmece, Çatalca, Galata Kazasında Kapıdağ, Marmara, Bandırma, Üsküdar kazasında ise Karamürsel, Gebze, Şile nahiyeleri hükümlerde ön plana çıkmaktadır.

Hükümleri yıllara göre incelediğimizde İstanbul Ahkâm Defterlerinin tutulmaya başlandığı 1742 yılı ile 1799 yılı arasında yüzyılın sonlarına yaklaşmaya başladıkça müracaatlarında artışı dikkat çeken hususlardandır. Bunun sebebi halk arasındaki anlaşmazlıkların artması mı, nüfusun artması mı veya başka bir sebepten midir bunun anlaşılması için dönem hakkında tafsilatlı bir araştırma yapmak gerekmektedir.

Hükümleri borç-alacak ve kredi ihtilaflarına göre değerlendirilmesinde adi borç-alacak ihtilafları en çok karşılaştığımız ihtilaflardır. İncelediğimiz dönemde 271 hüküm adi borç alacak ihtilaflarıyla ilgiliyken; 118 hüküm alım-satımdan kaynaklanan ihtilaflar, 91 hüküm para istikrazı, murabaha ile ilgili ihtilaflar, 38 hüküm vekâleten iş görmeden kaynaklanan ihtilaflar, 33 hüküm icareden kaynaklanan ihtilaflar, 10 hüküm boşanma, mihir vb. sebeplerden kaynaklanan ihtilaflar, 9 hüküm ise ortaklar arası ihtilaflardan kaynaklanmaktadır.

Hükümleri borç-alacak ve hibe ile ilgili hukuki muamelelere göre değerlendirdiğimizde temessüklü borçlanmadan doğan ihtilaflar en fazla karşılaştığımız ihtilaflardır. 82 hüküm borç temessükü ile ilgili iken, 24 hüküm kefil, 16 hüküm rehinli borç alacak, 13 hüküm sulh bedeli, 11 hüküm ibra, 8 hüküm şufa hakkı, 4 hüküm ise ibra ile ilgilidir.

27 hüküm borcun taksitlendirilerek ödettirilmesi ile ilgili iken, 22 hüküm haksız yere çeşitli sebeplerle alınan paranın iade edilmesi, 12 hüküm ise borçlunun mallarının tespiti, zaptı ve satılarak alacağın tahsil edilmesi ile ilgilidir.

Vergi ile olan hükümlerde ise 217 hüküm vergi muafiyeti ile ilgili iken, 79 hüküm kanunsuz, haksız vergi ve para toplanması, 19 hüküm verginin ödenmemesi, 6 hüküm ise verginin toplanması ile ilgilidir. İltizam ile ilgili toplam 29 hüküm mevcuttur.

Tezimizin ana teması olan finansal kaynaklı ihtilafları değerlendirmek istediğimizde toplumsal olarak tebaa arası ilişkilerde; bir bütünlük olduğunu ihtiyaçların giderilmesi noktasında iktisadi faaliyetlerde bir ayırımın olmadığını, anlaşmazlıkların grift bir yapı oluşturduğunu söyleyebiliriz

Ahkâm defterleri tutulduğu bölgeler hakkında bilgi sahibi olunması açısından çok zengin bir içeriğe sahip olan ve yapılan çalışmaların yetersizliği nedeniyle daha uzun bir yol kat edilmesi gereken tarihi vesikalardır.

Tezimiz bir dönemi tüm yönleriyle aydınlatmaktan çok uzak, sadece hükümler üzerinden analiz tekniğini ön planda tutularak yapılmış bir çalışmadır. Ahkâm defterleri kayıtları dönemin diğer kaynaklarındaki bilgilerle bir araya getirildiğinde çok daha aydınlatıcı bilgilere bizleri ulaştırması beklenebilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet Akif. “Borç ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C.VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Develioğlu, Ferit. **Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lügat**. 27.Basım. Ankara: Aydın Kitapevi, 2007.
- Döndüren, Hamdi.“İcare”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C. IV, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- ... “Borç Senetleri”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C. I, İstanbul:Şamil Yayınevi, 2000.
- ...“Şufa Hakkı”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C.VII, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- ...“Kefalet”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C.IV, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- ...“Müşareke”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C.VI, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- Genç, Mehmet “İltizam”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C. XVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Genç, Yusuf İhsan ve Diğerleri (Haz). **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**. İstanbul, 2000.
- Kal, Ahmet (Ed.). **İstanbul Ahkâm Defterleri Finans Tarihi (1742–1787)**, İstanbul Külliyyatı VI, İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi. İstanbul, 1998.
- Kaya, Süleyman. **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul , 2003.
- Kayapınar, Hüseyin. “Vekâlet”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C. VIII, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- Köten, Akif. “Talâk”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**. C. VII, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- Mecelle**. Sadeleştirenler: İbrahim Ural ve Salih Özcan, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1995.

Mumcu, Ahmet, “Divan-ı Hümayun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C. IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Sahillioğlu, Halil, “Ahkâm Defterleri”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**. 7.Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.

... **İstanbul İktisadi ve İctimai Tarihi**, Basılmamış Kitap, İstanbul, 2009.

Tandoğan, Haluk. **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri**. 3.Basım. Ankara: 1987.

Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**. Yeni Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1988.

Türk Hukuk Kurumu, **Türk Hukuk Lügatı**. 3.Baskı. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991

Olgaç, Senai. **Kefalet**. Ankara: Olgaç Basımevi, 1978.